

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Західноукраїнський національний університет
Навчально-науковий інститут інноваційних освітніх технологій
Кафедра фінансів ім. С. І. Юрія

КУЗІВ Юлія Володимирівна

**Вплив фінансової грамотності на формування і
використання фінансових ресурсів домогосподарств / The
impact of financial literacy on the formation and use of
financial resources of households**

Спеціальність: 015 16 – Професійна освіта
освітньо-професійна програма – Фінансова грамотність
Кваліфікаційна робота

Виконала студентка
групи ПОФГзм-21
Кузів Ю.В.

підпис

Науковий керівник:
к.е.н., доцент
Савчук С.В., к.пед.н., доцент
Ященко Е.М.

підпис

Кваліфікаційну роботу
допущено до захисту
«__» _____ 2020 р.
Завідувач кафедри

_____ О.П.Кириленко

Тернопіль – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВПЛИВУ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ НА ФОРМУВАННЯ І ВИКОРИСТАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ДОМОГОСПОДАРСТВ.....	7
1.1. Теоретико-методологічні засади формування фінансових ресурсів домогосподарств.....	7
1.2. Вплив фінансової грамотності домогосподарств на використання їхніх фінансових ресурсів.....	14
Висновки до розділу 1.....	19
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ВПЛИВУ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ НА ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ДОМОГОСПОДАРСТВ.....	21
2.1. Моніторинг формування фінансових ресурсів домашніх господарств.....	21
2.2. Роль фінансової грамотності у здійсненні витрат домогосподарств.....	29
Висновки до розділу 2.....	36
РОЗДІЛ 3. СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ДОМОГОСПОДАРСТВ В КОНТЕКСТІ ПІДВИЩЕННЯ ЇХ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ.....	38
3.1. Зарубіжний досвід впливу фінансової грамотності на формування і використання фінансових ресурсів домогосподарств.....	38
3.2. Напрямки зростання ефективності процесів формування та використання фінансових ресурсів домогосподарств в умовах підвищення їх фінансової грамотності.....	44
Висновки до розділу 3.....	50
ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ.....	52
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	56

ВСТУП

Актуальність теми. В сучасних умовах розвитку ринкової економіки зростає роль домогосподарства як одного з ключових суб'єктів економічних та фінансових відносин. Як унікальні соціально–економічні утворення домогосподарства визначають основу життєдіяльності будь–якого суспільства від формування попиту з метою задоволення потреб людини до оновлення структури господарської діяльності та динаміки її розвитку.

Домогосподарство є важливою ланкою у системі ринкового господарства, в розпорядженні яких зосереджені основна частина фінансових ресурсів країни. Злагоджене функціонування ринку безпосередньо пов'язано зі швидкістю обігу товарів та послуг, а також їхнім споживанням домашніми господарствами в країні, яке відображає фінансовий добробут населення.

Домогосподарства формують базову основу стабільності розвитку економіки завдяки участі в економічному процесі: і щодо перерозподілу ресурсів, і по відношенню до виробництва, а також щодо споживання вироблених благ, тобто повноцінно беруть участь в системі відтворення. Саме домогосподарства часто виступають основним постачальником ресурсів в економіку України, зокрема праці, капіталу, підприємницької здатності.

Особливо роль домогосподарств зростає в умовах нестабільності, коли раціональність їхніх рішень, поведінки впливає на стійкість рівноваги соціально–економічної і фінансової систем, визначає напрями розподілу доходів та їх використання, формування вартості основних ресурсів, заощаджень, їх інвестиційне спрямування та рівень фінансової освіченості, яким вони володіють.

Значний внесок у вивченні питань, які стосуються функціонування домогосподарств, особливостей формування та використання їхніх фінансових ресурсів зробили такі науковці, зокрема В. Базилевич, Є. Болотіна, В. Дем'янишин, Є. Капустіна, Т. Кізима, Н. Коваленко, В. Ковальов, Н. Нагайчук,

К. Павлюк, Л. Пономарьова, Г. Поляк, М. Попов, С. Салига, В. Федосов, С. Юрій.

Мета і завдання дослідження. Метою випускної кваліфікаційної роботи є всебічне розкриття теоретичних засад впливу фінансової грамотності на формування та використання фінансових ресурсів домогосподарств як складової сукупного фінансового потенціалу країни, виділення їх особливого місця у механізмі трансформації в інвестиційні ресурси для економіки держави, а також окреслення стратегічних орієнтирів формування та використання фінансових ресурсів домогосподарств в умовах підвищення їх фінансової грамотності.

Досягнення поставленої мети передбачається шляхом послідовного вирішення завдань дослідження, зокрема:

- розкрити сутність фінансових ресурсів домогосподарств, особливості механізму їх формування та напрямів використання;
- дослідити вплив фінансової грамотності на підвищення економічної активності домогосподарств;
- здійснити моніторинг формування фінансових ресурсів домогосподарств в Україні;
- визначити роль фінансової грамотності у здійсненні витрат домогосподарств;
- вивчити зарубіжний досвід впливу фінансової грамотності на формування і використання фінансових ресурсів домогосподарств;
- окреслити напрямки зростання ефективності процесів формування та використання фінансових ресурсів домогосподарств в умовах підвищення їх фінансової грамотності.

Об'єктом дослідження є фінансові ресурси домогосподарств України, а також ресурси домогосподарств у Тернопільській області.

Предметом дослідження виступають теоретичні та практичні засади впливу фінансової освіченості громадян на формування та використання фінансових ресурсів домогосподарств в Україні.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є загальнонаукові та спеціальні методи пізнання явищ і процесів у сфері формування та використання фінансових ресурсів домогосподарств. Оцінка сутності та результатів джерел, що впливають на формування ресурсної бази домогосподарств проведено з урахуванням методичних прийомів огляду, документальної перевірки, тестування, аналітичних процедур, узагальнення результатів.

Теоретичною та інформаційною базою дослідження склали: праці вчених, які вивчали питання щодо формування фінансових ресурсів домогосподарств та напрямки їх використання; офіційні дані Державної служби статистики України щодо доходів, витрат та заощаджень вітчизняних домогосподарств; офіційні статистичні дані Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг та ін.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягають у поглибленні вивчення впливу рівня фінансової грамотності на ресурсну базу домогосподарств, аналізі практики формування та використання їхніх коштів, визначенні оптимальних шляхів нарощення доходів в контексті вивчення та застосування зарубіжного досвіду в умовах сьогодення.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження опубліковані у матеріалах Міжнародного форуму «Актуальні проблеми та перспективи розвитку національного господарства в умовах глобальної нестабільності» (м. Кременчук, 02-03 грудня 2019 р.), IV Міжнародної науково-практичної конференції «Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму» (м. Кам'янець-Подільський: матеріали, 21-22 травня 2020 р.).

Структура та обсяг випускної кваліфікаційної роботи. Випускна кваліфікаційна робота складається із вступу, основної частини, яка містить три розділи, висновків та пропозицій, списку використаних джерел. Загальний обсяг випускної кваліфікаційної роботи складає 61 сторінку, в тому числі 6 рисунків та 5 таблиць, список використаних джерел налічує 62 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВПЛИВУ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ НА ФОРМУВАННЯ І ВИКОРИСТАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ДОМОГОСПОДАРСТВ

1.1. Теоретико-методологічні засади формування фінансових ресурсів домогосподарств

У сучасних умовах в контексті змін та реформування економічної системи країни, залучення достатнього обсягу фінансових ресурсів є домінуючим фактором у забезпеченні потреб об'єктів соціальної інфраструктури, дієвості державного регулювання суб'єктів господарювання, рівня матеріального добробуту населення та зростання фінансового потенціалу держави загалом. Успішне регулювання та функціонування фінансової системи країни пов'язано із ефективними результатами розподілу фінансових ресурсів, основна частина яких зосереджена у бюджетній системі. Її ефективність та раціональний розподіл визначає дієвість фінансової політики держави, що, у свою чергу, створює передумови для забезпечення та здійснення стабільної економіки країни загалом.

Беручи до уваги розвиток української економіки на сучасному етапі, то значною мірою помітним є зростання ролі домашніх господарств у функціонуванні держави. Домашні господарства беруть активну участь в економічній діяльності країни, забезпечуючи завдяки своїй багатогранності не тільки власний розвиток, але й основу для стійкого розвитку держави загалом.

Домогосподарство як економічний суб'єкт доцільно розглядати із декількох аспектів. З однієї сторони, воно виступає як відкрита система, що взаємодіє із зовнішнім макроекономічним середовищем та реагує на його зміни, що відбуваються під впливом сукупності економічних, соціальних, суспільних факторів, а з іншої – як замкнута структура, що має власні закони, мотиви,

закономірності та протиріччя [45, с. 121]. Втім, у будь-якому разі - це сукупність осіб, що мають спільні економічні інтереси, функції, поведінку та джерела фінансування.

За рекомендаціями ООН домогосподарство визначається як «особа або група осіб, поєднаних з метою забезпечення всім необхідним для життя» [36, с. 161], тобто об'єднаних у спільному веденні господарства. Домогосподарства беруть активну участь у системі відносин національної економіки України, а саме у процесі відтворення робочої сили, де виступають важливим елементом системи перерозподілу і накопичення доходів, і є основними споживачами у використанні вироблених ними благ.

Взаємодія домашніх господарств між собою та між державою відбувається, перш за все, через формування та використання фінансових ресурсів, що характеризується у регулюванні власних доходів, витрат та заощаджень, де останні, у свою чергу, виступають фінансовим базисом для розвитку всіх ключових елементів фінансової системи держави.

На етапі вивчення категорії «домашнього господарства» необхідно розглядати його економічну сутність з двох позицій: як самостійного суб'єкта господарювання і як відтворювальну структуру.

Сутність визначення домашнього господарства як самостійного суб'єкта господарювання розкриває Т. Кізима, зокрема як «...невелику групу осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні, ділять сумісний побут, постачають на відповідні ринки різноманітні ресурси і спільно ухвалюють економічні рішення щодо формування своїх доходів і здійснення основних витрат з метою задоволення власних матеріальних і духовних потреб» [5, с. 51].

Інше визначення домашнього господарства як відтворювальної структури подає В. Базилевич: «Домогосподарство – це об'єднання свідомо організованих індивідів (осіб) на основі загального формування і використання ресурсного потенціалу і бюджету на принципах взаємодопомоги, яке має певну внутрішню функціональну структуру і економічну поведінку, є учасником суспільного

відтворення і реалізації економічних відносин приватної власності на чинниках виробництва з метою задоволення особистих потреб та інтересів домашнього господарства, індивідів і суспільства. Домогосподарство може бути представлене однією особою і декількома особами» [29, с. 19].

На нашу думку, дане трактування значною мірою відображає економічну сутність домашнього господарства, але в той же час увага акцентується на його внутрішніх особливих відносинах і прагненні до максимально можливого збільшення добробуту.

Для детальнішого визначення сутності поняття «домашнє господарство» вчені також виокремлюють його характерні ознаки, що відображені у табл. 1.1.

Таблиця 1.1

Систематизація ознак домогосподарства

Автор	Ознаки домогосподарств
Є. Болотіна [4, с. 33], Л. Пономарьова [8, с. 78]	- сумісне використання бюджету його членами; - постійне проживання та харчування
Є. Капустіна [13, с.7]	- сумісне господарство; - сумісний бюджет; - сумісна власність; - загальна територія мешкання; -відносини спорідненості і властивості між його членами
М. Попов [38, с. 19]	- загальний бюджет; - місце мешкання; - спільність вирішуваних задач
Н. Можайкіна [30, с. 89]	- сумісне мешкання; - ведення сумісного господарства; - загальний бюджет; - шлюбно-споріднені зв'язки

Примітка. Складено автором на основі [4; 8; 13; 38; 30].

Підводячи підсумки та узагальнюючи твердження науковців щодо ознак домашніх господарств, можна дійти висновку, що для сучасного домашнього господарства характерні безліч ознак, які характеризують його як складну та багатогранну економічну одиницю, на ефективне функціонування якої впливають як зовнішні так внутрішні фактори, серед яких: загальна економічна ситуація в країні та внутрішні відносини між усіма його членами.

Домогосподарства для задоволення власних потреб у різноманітних товарах та послугах витрачають отримані ними грошові кошти, а їх витрати відіграють важливу роль у загальноекономічному житті держави, забезпечуючи формування та розвиток ринку товарів і послуг, сприяючи інвестиційному потенціалу та активізації бізнесу. Та частина доходу, що залишається невикористаною домогосподарствами, нагромаджується та може стати потужним джерелом у формуванні внутрішніх інвестиційних ресурсів, що в подальшому будуть використовуватися для розвитку держави.

Слід зазначити, що у вітчизняній науці існує безліч підходів щодо визначення суті фінансових ресурсів, в тому числі, включаючи пріоритетні для суспільства завдання, до яких відносять забезпечення економічного зростання і свободи, повну зайнятість та соціальну справедливість.

На думку Н. Коваленко, фінансові ресурси визначаються як ресурси економічної системи, що перебувають у розпорядженні держави, господарюючих суб'єктів і населення та утворені в процесі розподілу вартості суспільного продукту для задоволення різноманітних потреб суспільства, з одного боку, та сукупність відносин, які мають місце у зв'язку із виникненням та використанням фінансових ресурсів – з іншого [20, с. 44].

Зокрема дослідниця К. Павлюк дає визначення фінансовим ресурсам як грошовим нагромадженням й доходам, які створюються у процесі розподілу й перерозподілу валового внутрішнього продукту та зосереджуються у відповідних фондах для забезпечення безперервності розширеного відтворення й задоволення суспільних потреб [32, с. 34].

Як стверджує В. Дем'янишин, фінансові ресурси суспільства виступають сукупністю грошових фондів, створених у результаті розподілу й перерозподілу валового внутрішнього продукту суб'єктами фінансових відносин для досягнення кінцевої мети, забезпечення виконання їхніх завдань, функцій і зобов'язань [9, с. 146].

Різноманітність поглядів та тверджень вітчизняних учених щодо розуміння сутності фінансових ресурсів національної економіки дає нам змогу запропонувати таке їх визначення, яке полягає у вартісному вираженні джерел формування майна держави, суб'єктів господарювання та домашніх господарств, що формуються у процесі розподілу та перерозподілу ВВП і національного багатства, та використовуються для задоволення потреб виробництва та соціально-економічного розвитку населення.

Результат взаємодії між домогосподарствами та економічними одиницями ринкової системи безпосередньо впливає на їх життєдіяльність, що визначає процеси і механізми формування та використання їх фінансових ресурсів.

Визначення основних джерел формування та напрямів використання фінансових ресурсів домогосподарств є об'єктом дослідження багатьох вчених, однак, єдиного підходу до розуміння та трактування дефініції фінансових ресурсів домогосподарств немає. Так, В. Федосов, Г. Поляк, В. Ковальов вважають, що фінансові ресурси домогосподарства - «це сукупний фонд грошових коштів, що знаходиться в розпорядженні сім'ї» [52; 35; 54].

Зокрема, вітчизняний науковець С. Юрій розглядає фінансові ресурси домогосподарства як грошові засоби (власні та залучені), які знаходяться в його розпорядженні і призначені для виконання фінансових зобов'язань та здійснення різних витрат [60, с. 3].

Основними компонентами у формування фінансових ресурсів домогосподарств, що можуть перетворитись в інвестиційні ресурси, виступають їх доходи. Саме доходи, які є сукупністю грошових та негрошових надходжень упродовж певного періоду часу з усіх можливих джерел, які збільшують активи домашнього господарства і можуть бути спожиті ним без зменшення реальної вартості його майна, що є важливою формою фінансів домогосподарств та матеріальним втіленням усіх фінансових відносин у цій сфері.

Для визначення величини загальних доходів домогосподарств необхідно визначити їх конкретний склад, який доцільно враховувати, виходячи із застосування показників, що фіксуються офіційною статистикою в Україні. Так, при щорічному вибірковому обстеженні умов життя вітчизняних домогосподарств, який здійснюється департаментом обстежень домогосподарств Державного комітету статистики України, використовують такі основні елементні показники:

1) грошові доходи (суми грошових та натуральних надходжень, одержаних членами домогосподарства у вигляді оплати праці; доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості; надходжень від продажу нерухомості, особистого та домашнього майна, худоби; пенсії; стипендії; соціальні допомоги; грошові допомоги від родичів та інших осіб; інші грошові доходи);

2) негрошові доходи (вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства в порядку самозаготівель; безготівкові пільги та субсидії на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії та палива; безготівкові пільги на оплату послуг транспорту, зв'язку; грошова оцінка допомоги від родичів та інших осіб продовольчими товарами);

3) сукупні ресурси (загальні доходи; суми використаних заощаджень, приросту в обстежуваному періоді позик, кредитів, боргів, узятих домогосподарством, а також повернених домогосподарству боргів [28]).

В умовах економічної кризи зміни, які виникли в процесі структурних зрушень економіки, призвели до необхідності активізації домогосподарствами своєї діяльності щодо пошуку нових джерел фінансових ресурсів для формування особистого бюджету з метою підвищення та утримання відповідного рівня добробуту.

Участь домогосподарств у перерозподільних процесах реалізується через систему інструментів, основними серед яких є податки та інші обов'язкові

платежі, завдяки сплаті яких, вони мають можливість отримувати вторинні доходи у вигляді пенсій, стипендій, допомоги, інших трансфертних виплат.

Найважливішими передумовами успіху вирішення проблеми формування та використання фінансових ресурсів домогосподарств у національній економічній системі є чітка їх структуризація, визначення особливостей їх формування, а також факторів, що впливають на форми їх організації.

Виходячи з визначення фінансових ресурсів домогосподарств можна визначити основні джерела їх формування, що поділяються на спостережені та неспостережені.

До спостережених джерел формування доходів домогосподарств відносять надходження, що:

1. акумульовані за рахунок внутрішніх джерел (доходи від трудової діяльності; доходи від підприємницької діяльності; доходи від особистого підсобного господарства; доходи від самозайнятості; власні доходи та заощадження від них; інвестиційні доходи; тіньові доходи; пенсії, стипендії, гонорари тощо);

2. акумульовані за рахунок зовнішніх джерел (допомога з боку держави та місцевої влади; позикові кошти від фінансових інститутів; позикові кошти від інших домогосподарств або суб'єктів підприємництва; кошти, отримані як спадщина; кошти, які отримані внаслідок настання страхової події; пільги та безготівкові субсидії на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії, палива; пільги безготівкові на оплату товарів та послуг з охорони здоров'я, туристичних послуг, путівок на бази відпочинку, на оплату послуг транспорту, зв'язку тощо) [24, с.77].

Під неспостереженими фінансовими ресурсами домогосподарств слід розуміти таку вартість послуг та вартість продукції, яка вироблена безпосередньо членами домогосподарств, в рамках самого домашнього господарства, яка вимірюється як еквіваленти грошових доходів за вираженням

ринкових цін, а також доходи від діяльності, яка не охоплюється офіційною економікою та неоплачувана добровільна праця членів домогосподарств.

Беручи до уваги вищезазначене, вважаємо, що фінансові ресурси домашніх господарств – це сукупні доходи, у формі грошових засобів або фондів грошових коштів, які знаходяться в його розпорядженні та забезпечують матеріальну базу для його подальшого функціонування, відтворення та реалізації особистісного потенціалу його членів і формуються із власних та позикових джерел за рахунок спостережених та неспостережених доходів. Також визначено, що фінансові ресурси домогосподарств відіграють надзвичайно важливу роль у соціально-економічному розвитку країни, оскільки вони є:

- економічною основою відтворення народонаселення;
 - забезпечують добробут та якість життя;
 - обумовлюють рівень споживання та формують платоспроможний попит;
 - визначають рівень нагромадження, яке є джерелом інвестиційних ресурсів;
- є чинником соціально-економічної стратифікації суспільства;
- визначають можливості людського розвитку;
 - є критерієм соціальної орієнтації економіки.

1.2. Вплив фінансової грамотності домогосподарств на використання їхніх фінансових ресурсів

Економічні відносини, які виникають між різними суб'єктами у суспільстві в контексті ринкових трансформацій, пов'язані з формуванням інституту приватної власності, виникненням різних організаційно-правових форм функціонування суб'єктів господарювання, включенням України до

міжнародного фінансового ринку, привертають свою увагу на питаннях щодо фінансової грамотності населення та підвищили їх роль для вітчизняної практики [19, с. 72].

Фінансова освіта та фінансова грамотність населення є одним з найважливіших факторів, які впливають на економічне зростання держави в цілому, так і на підвищення рівня доходів домогосподарств. Водночас, фінансова грамотність громадян виступає потужним інструментом у подоланні бідності населення.

Зазначимо, що контекст терміну «фінансова грамотність» має широке поняття, оскільки воно охоплює як розуміння, так і спроможність використовувати знання у прийнятті раціональних рішень з метою покращення теперішнього фінансового стану домогосподарств та їхнього стану у майбутньому. Відтак фінансову освіту доцільно розглядати як процес підвищення рівня якості знань та розуміння фінансових понять, послуг і продуктів громадянами, що у подальшому вони зможуть використовувати для здійснення різноманітних фінансових операцій у повсякденному житті.

Важливо відмітити, що суспільство досягає високих економічних успіхів, якщо громадяни країни мають розвинуті навички прийняття відповідальних і свідомих рішень у фінансовій сфері. Але варто зазначити, що ступінь розуміння проблеми розвитку фінансової освіти та підвищення рівня фінансової грамотності населення, а також шляхи їх вирішення відрізняються між країнами.

Згідно вище викладеного можна виділити такі групи держав, що відрізняються рівнем фінансової грамотності громадян:

– держави, де проблема фінансової освіти і підвищення фінансової грамотності населення поставлена давно і вирішується швидкими темпами;

– держави, де проблема фінансової освіти і підвищення фінансової грамотності населення поставлена та розробляється, однак достатньої підтримки та розуміння з боку суспільства ще не отримала;

– держави, де дана проблема тільки виноситься на розгляд відповідних комітетів, де поступово плануються та проводяться окремі заходи щодо її вирішення [19, с. 73].

Варто відмітити, що на сьогоднішній день в Україні загальне висвітлення проблеми щодо підвищення рівня фінансової грамотності вітчизняних домогосподарств є практично відсутнім. Але перші кроки у цьому напрямку уже здійснюються. Тому варто здійснити аналіз підходів до трактування науковцями поняття «фінансової грамотності».

На сьогоднішній день в економічній літературі не існує єдиного твердження щодо визначення дефініції фінансової грамотності.

Н. Слав'янська та А. Незнамова стверджують, що фінансова грамотність – це сукупність теоретичних знань, а також здатність населення використовувати свої знання на практиці [44, с. 32]. О. Ковтун розглядає фінансову грамотність як «здатність громадян України ефективно управляти особистими фінансами» [23, с. 239] та «сукупність здібностей, які набуваються в процесі фінансової освіти, але засвоюються та перевіряються на практиці впродовж всього життя» [22, с. 299].

У широкому розумінні та більш деталізовано подано визначення фінансової грамотності у працях І. Ломачинської, зокрема, як:

- сукупності знань щодо законів, правил економічної та фінансової діяльності;
- здатності приймати на цій основі обґрунтовані рішення, здійснювати ефективні дії для реалізації життєвих цілей та планів в теперішньому та майбутньому періодах, що забезпечить зростання добробуту населення;
- розумне споживання та споживчу здатність;
- незалежність, конкурентоздатність та інвестиційну активність;
- економічне та соціальне включення [27, с. 118].

Тим самим вчена акцентує увагу на тому, що саме фінансова грамотність визначає успішність взаємодії домогосподарств та суб'єктів господарювання з вітчизняними та іноземними фінансовими інститутами.

Однак, на нашу думку, найбільш комплексним підходом щодо розуміння сутності поняття фінансової грамотності був запропонований С. Юрієм та Т. Кізимою, які трактують фінансову грамотність населення як «сукупність установок, знань та навиків громадян щодо ефективного управління особистими фінансами та здатність правильно застосовувати їх в процесі прийняття фінансових рішень» [61, с. 19]. До зазначених установок науковці відносять сформовані населенням традиції і культуру фінансової поведінки та необхідність підвищення рівня фінансової грамотності домогосподарств. Тоді як знання передбачають освоєння і розуміння населенням основних категорій, понять, явищ і процесів у економічній сфері. Щодо навиків, то вони включають вміння знайти та проаналізувати фінансову інформацію, взяти за звичку спостерігати за подіями, що відбуваються на фінансовому ринку, здатність уважно читати договори щодо придбання фінансових послуг і розуміти закладену в них інформацію та ін. [61, с. 19]. Вище перелічені підходи, на нашу думку, є найбільш обґрунтованими та ефективними у практичному застосуванні суспільством.

З позиції британського Агентства з фінансових послуг, фінансово грамотне населення це таке населення, яке:

- щомісячно веде облік доходів і витрат сімейного бюджету;
- живе без позичок на власно отримувані доходи;
- здійснює фінансове планування ресурсів на перспективу з метою бути фінансово підготовленим до непередбачених витрат;
- свідомо купує фінансові продукти та послуги;
- орієнтується в питаннях, що стосуються фінансової сфери [17, с. 4].

Фінансова грамотність як важлива передумова ефективного управління особистим бюджетом, включає в себе такі основні складові: грошову, цінову та бюджетну грамотність.

У грошовій грамотності передбачаються знання та навички користування готівковими та безготівковими розрахунками (це відкриття поточного рахунку, оформлення платіжної документації). Цінова грамотність – це розуміння цінової політики та механізму її реалізації, що є важливим для розуміння вартості товару. Бюджетну грамотність пов'язують не тільки з вмінням вести особистий бюджет, а й з розумінням бюджетної політики держави [49, с. 304].

Цілком зрозуміло, що високий рівень фінансової грамотності у громадян спричинить до зменшення рівня їхніх витрат. Оскільки економічно освічене суспільство може свідомо планувати власний бюджет, здійснювати його аналіз, може раціонально оцінити дію реклами на різні товари і послуги, тим самим утримуючись від «несподіваних» покупок та заощадити достатньо велику суму грошей, яку використає на купівлю товарів довготривалого вжитку чи інвестує у фінансові продукти з метою отримання прибутку у майбутньому.

Також варто відмітити, що фінансова грамотність має не лише економічне, а й соціально-суспільне значення.

На нашу думку, головними організаторами та спонсорами здійснення програми фінансової грамотності повинні виступати як держава, так і неурядові організації та комерційні структури. Однак ключову роль серед усіх інститутів, має відводитися державі, оскільки вона впроваджує норми та правила у функціонуванні ринків фінансових послуг, відповідає за захист вкладників, інвесторів, координує програму фінансової грамотності населення з метою економічного зростання та підвищення загального добробуту.

Проблема фінансової грамотності населення є актуальною й для комерційних організацій, підприємств та установ. Основними серед яких є: банківські установи, страхові компанії, які разом із економічно обізнаним клієнтом розширюють доступ до фінансових ресурсів; отримують зростання

попиту на фінансові продукти; знижують витрати щодо фінансових ризиків своєї діяльності. До того ж, фінансово грамотний клієнт розумно сприймає будь-які зміни в соціально-економічному середовищі, а тому не виступає творцем нестабільності у випадку кон'юнктурних змін.

Потрібно зазначити, що основними характеристиками фінансової грамотності, що вплинуть на використання домогосподарствами власних доходів є: грамотний підхід до грошей; облік та вміння планувати свої фінансові ресурси; основи співпраці з фінансовими установами; знання своїх прав та обов'язків, а саме обізнаність у сфері правового регулювання допомагає правильно використовувати фінансові ресурси та не потрапити на шахраїв; вміння заощаджувати; відповідальний підхід щодо придбань фінансових послуг. За допомогою правильного математичного розрахунку вигоди можна зробити вибір фінансової послуги, отримуючи при цьому максимум користі.

Зазначимо, що питання підвищення фінансової грамотності на сьогоднішній день є особливо актуальним для України, оскільки більшість населення мають низький рівень знань про принципи функціонування фінансових ринків у державі, а особливо щодо можливостей інвестування в них, але значною мірою відчують недовіру до фінансових інститутів. Такий рівень фінансової грамотності громадян спричинений низкою наступних проблем, зокрема: недостатня поінформованість про фінансові послуги; брак знань у фінансовій сфері щодо прав та обов'язків споживачів фінансових послуг; необізнаність щодо видів фінансових ризиків та управління ними. Також, окрім викладених проблем вище, негативний вплив на фінансову освіченість українців здійснює успадкована від колишньої командно-адміністративної системи відсутність зацікавленості держави у фінансовій освіті населення, що призвело до таких негативних наслідків, як низький рівень доходів громадян, а також психологічна неготовність населення сприймати нові фінансові знання, які позитивно би вплинули на їхню життєдіяльність.

Висновки до розділу 1

Дослідження теоретико-методологічних засад формування фінансових ресурсів домогосподарств та впливу фінансової грамотності на їх використання дало змогу зробити такі висновки:

1. Згідно аналізу поглядів вчених визначено, що фінансові ресурси домогосподарств - це сукупні доходи, які знаходяться в його розпорядженні та забезпечують матеріальну базу для життєдіяльності, відтворення та реалізації особистісного потенціалу його членів і формуються із власних та позикових джерел за рахунок спостережених та неспостережених доходів.

2. Основними компонентами у формуванні фінансових ресурсів домогосподарств виступають їх доходи, які можуть акумулюватись за рахунок зовнішніх та внутрішніх джерел надходжень.

3. Визначено, що фінансові ресурси домогосподарств відіграють важливу роль у соціально-економічному розвитку країни, оскільки вони є економічною основою відтворення народонаселення; забезпечують добробут та якість життя; обумовлюють рівень споживання та формують платоспроможний попит; визначають можливості людського розвитку та є критерієм соціальної орієнтації економіки.

4. Під фінансовою грамотністю необхідно розуміти здатність громадян ефективно управляти особистими фінансами; вести облік доходів і витрат бюджету домогосподарства; оптимізувати співвідношення між споживанням та заощадженням; аналізувати інформацію про стан фінансового ринку; приймати обґрунтовані рішення щодо фінансових продуктів і послуг.

5. Низький рівень фінансової грамотності громадян спричинений низкою таких проблем як: недостатня поінформованість та брак знань щодо прав та обов'язків споживачів фінансових послуг; необізнаність щодо видів фінансових ризиків та управління ними; відсутність зацікавленості держави у фінансовій освіті населення, що призвело до низького рівня доходів громадян.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ВПЛИВУ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ НА ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ДОМОГОСПОДАРСТВ

2.1. Моніторинг формування фінансових ресурсів домашніх господарств

Фінансові ресурси домогосподарств визначаються як соціально-економічні відносини щодо формування та використання фондів грошових коштів для задоволення власних потреб громадян. Формування фінансових ресурсів населення здійснюється за рахунок отримання домогосподарством доходів від належних йому ресурсів. Для детального аналізу формування ресурсів домогосподарств спочатку необхідно розглянути їх основні характеристики, такі як динаміка складу та кількості домогосподарств України (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Основні характеристики домогосподарств України за 2016-2020 рр.

Показники	2016 рік	2017 рік	2018 рік	2019 рік	I квартал 2020 року
Кількість домогосподарств, тис.	15033,4	14985,6	14934,9	14881,7	14784,3
Домогосподарства з дітьми до 18 років, тис.	5744,1	5726,1	5652,3	5642,5	5577,4
Частка домогосподарств з дітьми до 18 років, %	38,2	38,2	37,8	37,9	37,7
Розподіл домогосподарств з дітьми за кількістю дітей у їх складі, %					
- одна дитина	76,4	75,9	75,5	74,8	79,4
- дві дитини	20,7	21,2	20,9	22,5	18,1
- три і більше дітей	2,9	2,9	3,6	2,7	2,5
Частка домогосподарств без дітей, %	61,8	61,8	62,2	62,1	62,3
Домогосподарства з однієї особи, тис.	2878,6	2927,7	2976,5	2897,1	2713,8
Домогосподарства без дітей з двох і більше осіб, тис.	6410,7	6331,8	6306,1	6342,1	6493,1

Примітка. Складено автором на основі даних [2-6]

Потрібно зазначити, що з 2016 р. по I квартал 2020 роки кількість домогосподарств скоротилася на 249,1 тис. і у 2020 році становила 14784,3 тис. Така тенденція впливає з того, що загальна кількість населення України скорочується, і як наслідок скорочується кількість домогосподарств. Відмітимо, що впродовж вказаного періоду змінився їх склад, частка домогосподарств з дітьми до 18 років скоротилася із 38,2% до 37,7%, що становить 5577,4 тис., але показник частки домогосподарств, в складі яких є одна дитина зріс на 3 пункти в порівнянні із 2016 роком і склав 79,4% (табл. 2.1). Незначні зміни відбулися у домогосподарствах, у складі яких є дві дитини та три і більше дітей, їх показник скоротився на 3% і 0,4% відповідно.

Упродовж 2016-2018 рр. відбулося помітне зростання кількості домогосподарств, що складаються із однієї особи: у 2016 р. їх було 2878,6 тис., а у 2018 р. – 2976,5 тис., проте вже у I-му кварталі 2020 р. даний показник також скоротився і вже становив 2713,8 тис. домогосподарств (табл. 2.1). Щодо кількості домашніх господарств без дітей із двох та більше осіб, то хоча вони і збільшилися на 82,4 тис., але це не варто вважати позитивним результатом, оскільки збільшується кількість сімей, які не бажають чи можливо не можуть мати дітей, що в подальшому впливатиме на скорочення загальної чисельності населення та, у свою чергу, призведе до скорочення кількості домогосподарств України.

Держава здійснює вплив на доходи домашніх господарств за допомогою законодавчого регулювання рівня мінімального прожиткового мінімуму для різних груп населення. Рівень зміни даних показників встановлюється щорічно з поквартальним підвищенням.

Прожитковий мінімум – це вартісна величина набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів і мінімального набору послуг, які необхідні для нормальної життєдіяльності організму людини і для задоволення основних соціальних і культурних потреб особи [38].

Мінімальний прожитковий мінімум за аналізований період із 2016 р. по вересень 2020 р. зріс із 1544 грн. до показника 2118 грн. (рис. 2.1). Також із його зростанням спостерігається і збільшення середньомісячної заробітної плати в Україні: у 2016 р. вона склала 5358 грн., у 2017 р. – 7351 грн., у 2018 р. – 9042 грн., у 2019 р. – 10687 грн. і станом на вересень 2020 року її сума складає 11998 грн. Суттєва різниця розміру середньомісячної оплати плати до величини прожиткового мінімуму працездатної особи показує купівельну спроможність заробітної плати населення.

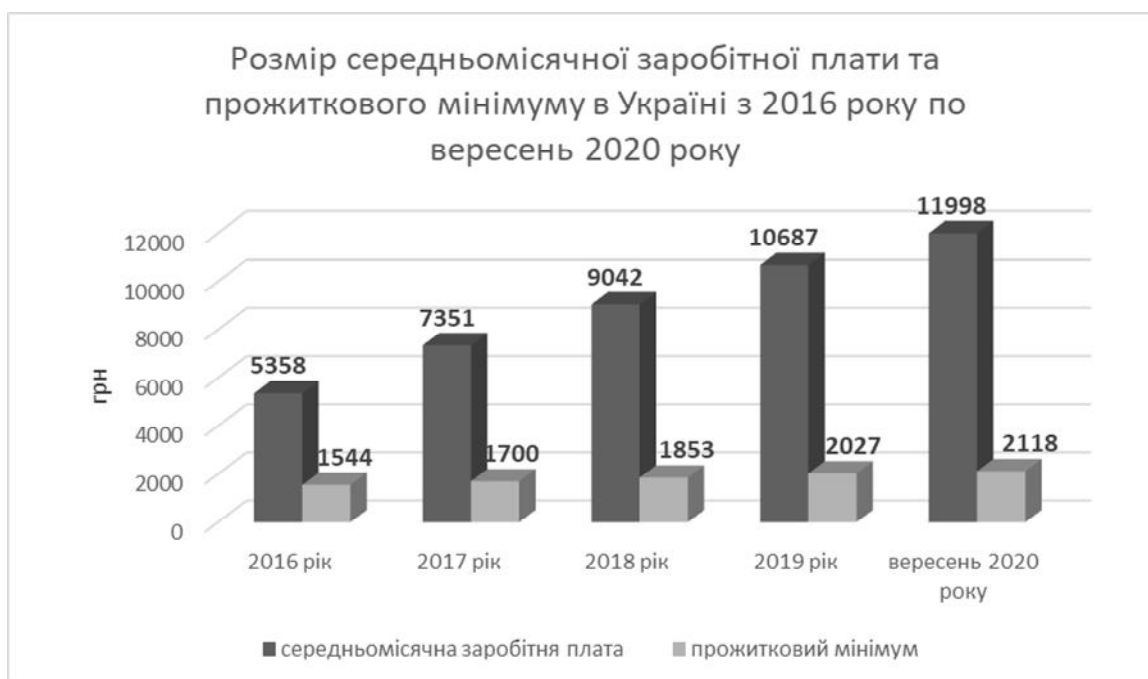

Рис. 2.1. Динаміка розміру середньомісячної заробітної плати та прожиткового мінімуму в Україні з 2016 року по вересень 2020 року

Примітка. Складено автором на основі даних [2-6]

Вивчення особливостей функціонування фінансів домашніх господарств у сучасній економіці можливе тільки за умови проведення досліджень їх доходів і витрат. Формування дохідної частини домашніх господарств має свої особливості та зазнає впливу багатьох чинників, зокрема, таких як: регіональна специфіка, економічна діяльність в регіоні, економіко-політична ситуація в державі загалом, фінансова та соціальна політика, а також загальносвітові економічні процеси.

Для проведення аналізу процесу формування загальних сукупних ресурсів домашніх господарств Державною службою статистики України використовуються такі поняття, як «грошові доходи», «негрошові доходи» та «сукупні ресурси». У складі сукупних ресурсів домогосподарств виділяють:

- загальні доходи;
- використані заощадження;
- приріст в обстежуваному періоді позик;
- кредити;
- борги, узяті домогосподарством, а також повернені домогосподарству

[34].

У табл. 2.2 наведено структуру грошових, негрошових доходів та сукупних ресурсів у середньому на місяць у розрахунку на одне домогосподарство у Тернопільській області у період з 2016 р. по I квартал 2020 рр. Згідно даних таблиці можна спостерігати, що важливе значення у структурі сукупних доходів відіграють грошові доходи. Так у 2016 р. їх сума становила – 5038,9 грн., а у I-му кварталі 2020 року зросла і становила 10102,0 грн. Щодо негрошових надходжень, то їх значення протягом аналізованого періоду коливалося, але станом на I квартал 2020 року показник зріс лише на 2,3 грн. відносно 2016 р. і склав 1488,4 грн.

Окремо аналізуючи грошові надходження, варто зазначити, що у їхній структурі найбільшу питому вагу займають доходи отримані від оплати праці. Протягом усього періоду їх показник зріс у порівнянні з 2016 р. до суми 6502,7 грн. у 2019 р. і станом на I квартал 2020 року становив 5718,9 грн. Відмітимо, що значна частина коштів із грошових надходжень припадає на пенсії, стипендії та соціальні допомоги, що видані готівкою. У п'ятирічний період цей показник коливався від 1261,2 грн до 2336,6 грн у I-му кварталі 2020 року в порівнянні із іншими аналізованими роками. За результатами проведеного аналізу можна стверджувати, що близько $\frac{1}{4}$ доходу домогосподарств в

Тернопільській області становлять соціальні допомоги у вигляді субсидій, пенсій, стипендій.

Таблиця 2.2

Склад та структура сукупних ресурсів домогосподарств в середньому на місяць у Тернопільській області за 2016 р. - I квартал 2020 рр.

	2016 рік		2017 рік		2018 рік		2019 рік		I квартал 2020 року	
	грн.	питома вага, %	грн.	питома вага, %	грн.	питома вага, %	грн.	питома вага, %	грн.	питома вага, %
Сукупні ресурси в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство	6730,6	100	10199,1	100	10447,1	100	14013,9	100	13122,8	100
Грошові доходи	5038,9	74,9	8439,6	82,7	8818,8	84,4	12305,9	87,8	10102,0	76,9
- оплата праці	2407,1	47,8	4026,6	47,7	4155,3	47,1	6502,7	52,8	5718,9	56,6
- доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості	117,1	2,3	1138,8	13,5	973,3	11,0	1015,1	8,2	384,2	3,8
- доходи від продажу сільськогосподарської продукції	220,0	4,4	471,9	5,6	497,4	5,6	407,1	3,3	201,8	1,9
- пенсії, стипендії, соціальні допомоги, надані готівкою	1523,8	30,2	1261,2	14,9	1690,5	19,2	2305,9	18,7	2336,6	23,1
- грошова допомога від родичів, інших осіб та інші грошові доходи	634,1	12,6	1343,8	15,9	1201,7	13,6	1958,5	15,9	1456,7	14,4
Негрошові надходження	1446,1	21,5	1449,7	14,2	1380,6	13,2	1095,9	7,8	1448,4	17,0
- вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від самозаготівель	569,4	39,4	585,1	40,4	735,0	53,2	838,6	76,5	1182,7	84,7
- пільги та субсидії безготівкові на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії, палива	662,8	45,8	707,1	48,6	423,4	30,7	27,6	10,5	24,4	8,1
- пільги безготівкові на оплату товарів та послуг з охорони здоров'я, туристичних послуг, путівок на бази відпочинку тощо, на оплату послуг транспорту, зв'язку	10,5	14,8	13,1	11,6	28,7	16,1	34,7	13,0	19,9	7,2
Інші надходження	203,4	3,6	144,4	3,1	193,5	2,4	195,3	4,4	221,8	6,1

Примітка. Складено автором на основі даних [2-6]

Така тенденція є негативною і може свідчити лише про бідність та низьку купівельну спроможність громадян. Хоча роль пільг та субсидій у структурі доходів незначна, але у 2018 році вона суттєво збільшилась. Проте зростання спостерігалось і щодо надходжень грошової допомоги від родичів, інших осіб та інших грошових доходів, коли у 2016 р. показник склав 634,1 грн., а у 2019 р.

він досягнув найбільшого значення за весь аналізований період – 1958,5 грн., і у I-му кварталі 2020 року становив – 1456,7 грн.

За період 2016-2018 рр. відбулося зростання доходів від продажу сільськогосподарської продукції від 220,0 грн. до 497,4 грн., після цього помітне значне скорочення обсягів цих надходжень до суми 201,8 грн у I-му кварталі 2020 р.

В частині негрошових надходжень найбільшу суму від їх загального обсягу складає вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від самозаготівель. Її показник має тенденцію до зростання, про що свідчить його збільшення з 569,4 грн. до 1182,7 грн. Що стосується пільг та субсидій безготівкових на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії, палива, то вони доволі скоротилися протягом аналізованого періоду із 662,8 грн. до 24,4 грн. Це пояснюється зменшенням кількості безготівкових трансфертів зі сторони держави (табл. 2.2).

Загалом, аналізуючи динаміку сукупних ресурсів домашніх господарств у Тернопільській області можна спостерігати позитивну тенденцію у зростанні їхніх доходів як у грошовій, так і у негрошовій формі, що свідчить про збільшення їхньої купівельної спроможності та задоволенні власних потреб.

Важливим соціальним чинником, який також впливає на рівень життя домогосподарств є державна політика, спрямована на забезпечення соціальних стандартів для населення, що передусім це полягає у визначенні оптимального розміру мінімальної заробітної плати.

Мінімальна заробітна плата – це законодавчо встановлений розмір заробітної плати, нижче за який не може здійснюватися оплата за виконану працівником місячну, погодинну норму роботи [49].

Динаміку зростання мінімальної заробітної плати в Україні у порівнянні з середньою заробітною платою в Тернопільській області відображено на рис.2.2.

Аналізуючи рівень мінімальної заробітної плати в Україні протягом даного періоду видно, що у 2016 р. її сума становила 1600 грн., у 2017 р. – 3200

грн., у 2018 р.– 3723 грн., у 2019 р. – 4173 грн. і 5000 грн. станом на вересень 2020 р. (рис.2.2).

Рис. 2.2. Динаміка мінімальної заробітної плати в Україні та середньої заробітної плати в Тернопільській області з 2016 року по вересень 2020 року

Примітка. Складено автором на основі даних [33]

Порівнюючи показники мінімальної заробітної плати в Україні та середньої заробітної плати у Тернопільській області, то останні є значно більшими, що вказує на позитивну тенденцію, оскільки населення матиме можливість повністю задовольнити власні потреби, а решту коштів використає на заощадження чи інвестування.

Середньомісячна заробітна плата залежить не тільки від виду економічної діяльності, у якій зайнято домашнє господарство, але й від рівня економічного розвитку регіону, у якому домашнє господарство здійснює свою трудову діяльність.

Упродовж 2016-2020 рр. помітне значне зростання середньої заробітної плати у Тернопільській області, що представлено даними на рис. 2.2. Із показника 3803 грн. у 2016 році вона зросла до 9905 грн. у вересні 2020 року.

Зазначимо, що чим вищим є цей показник, тим більшим буде вплив економічних чинників, які стимулюють найманих працівників до реалізації своїх здібностей до праці, і навпаки.

Слід наголосити ще на тому, що величина грошових надходжень домогосподарств, які формують їх фінансові ресурси також залежить і від місцевості, де вони проживають. Тому для детального аналізу розглянемо величину сукупних ресурсів домогосподарств в залежності від сільського та міського місця їх проживання.

Таблиця 2.3

Сукупні ресурси домогосподарств в містах та сільській місцевості в середньому на місяць в Україні з 2016 р. по І-й квартал 2020 р.

(грн)

Показники	2016 рік		2017 рік		2018 рік		2019 рік		І квартал 2020 року	
	сільській місцевості	містах	сільській місцевості	містах	сільській місцевості	містах	сільській місцевості	містах	сільській місцевості	містах
грошові доходи	4896,7	5596,9	6535,6	7442,9	7929,5	9376,2	9976,6	12512,3	9094,0	11887,4
негрошові доходи	1225,8	484,7	1357,8	628,3	1365,6	549,9	1326,1	330,9	1445,5	314,7
сукупні ресурси	6258,4	6229,3	8064,8	8214,0	9455,2	10121,5	11444,1	13037,8	10775,5	12387,9

Примітка. Складено автором на основі даних [33]

Дані табл. 2.3 свідчать про збільшення суми сукупних ресурсів домогосподарств України, що проживають у містах та сільській місцевості. Щодо домогосподарств у містах, то величина їх сукупного доходу із 6229,3 грн. у 2016 р. зросла до 12387,9 грн. у І-му кварталі 2020 р. Доходи членів домогосподарств у містах, що надходять у грошовій формі є більшими за аналогічні доходи громадян, що проживають у селі. У 2016 р. ці надходження склали 5596,9 грн. у містах, 4896,7 грн. – у сільській місцевості. Найбільший показник даного виду надходжень спостерігається у 2019 р. – 12512,3 грн. та

9976,6 грн. відповідно (табл.2.3). Це пояснюється тим, що у містах є більш високооплачувані професії, завдяки чому дохід отриманий від оплати праці є вищим, ніж у населення в селах.

Ще однією складовою від загального складу сукупних ресурсів є негрошові доходи. За період 2016-2017 рр. їхня величина у містах зросла від показника 484,7 грн. до 628,3 грн., а починаючи з 2018 р. вже спостерігалось їх зниження до 314,7 грн. у I-му кварталі 2020 році (табл.2.3). Відзначимо, що негрошові доходи домогосподарств, які проживають на сільській місцевості мають тенденцію до зростання. Їхня величина у 2016 р. склала 1225,8 грн., у 2017 р. – 1357,8 грн., у 2018 р. – 1365,59 грн., станом на 2019 рік вони становили 1326,1 грн. і 1445,5 грн. у I-му кварталі 2020 році. Таке зростання можна пояснити тим, що велика частина сільського населення вирощує продукти із власного підсобного господарства та здійснює самозаготівлі, які у подальшому спрямовують на продаж.

Таким чином, проведений аналіз формування фінансових ресурсів домогосподарств свідчить про зростання загального добробуту населення, що характеризується щорічним збільшенням величини їхніх доходів. Особливим є наявність позитивних тенденцій збільшення надходжень на прикладі домогосподарств у Тернопільській області.

2.2. Роль фінансової грамотності у здійсненні витрат домогосподарств

У сучасних умовах забезпечення ефективного економічного розвитку є пріоритетною метою в Україні. На даний процес впливає безліч факторів, серед яких вагоме місце займають домогосподарства та їх рівень фінансової грамотності. Задоволення потреб членів домогосподарств є орієнтиром у підвищенні загального добробуту населення, що в кінцевому результаті виступає показником економічного зростання країни. Ступінь задоволення

потреб залежить від рівня доходів домогосподарств, тому витрати на задоволення потреб домогосподарств формуватимуться та залежатимуть від них самих.

Державний комітет статистики України оцінює розмір сукупних витрат домогосподарств за такими складовими:

– споживчими витратами (грошові витрати на продукти харчування та безалкогольні напої; алкогольні напої, тютюнові вироби; непродовольчі товари та послуги);

– неспоживчими сукупними витратами (витрати на особисте підсобне господарство; допомога родичам та іншим особам; купівля нерухомості; будівництво, капітальний ремонт житла та ін.; купівля акцій, сертифікатів, валюти, вклади до банків; аліменти; податки, збори, внески).

У табл. 2.4 наведено склад сукупних витрат домогосподарств в середньому за місяць у Тернопільській області протягом 2016 р. - I кварталу 2020 р. Як свідчать дані таблиці, загальна сума сукупних витрат з кожним роком зростає: з показника 6260,3 грн. у 2016 р. збільшилася до 11005,8 грн. у I-му кварталі 2020 р.

Найбільше значення у загальних сукупних витратах відводиться споживчим витратам, які у 2016 р. становили 5905,7 грн., у 2017 р. – 8553,8 грн., у 2019 р. – 8039,6 грн., 9879,3 грн. у 2019 році і 105692 грн станом на I-й квартал 2020 року. У структурі споживчих витрат визначальне місце посідають витрати, що здійснюються на купівлю продуктів харчування та безалкогольних напоїв, це є негативним чинником, оскільки велику кількість грошових ресурсів домогосподарства просто «проїдають», а зовсім малі суми чи можливо навіть нічого не використовують на придбання товарів довготривалого вжитку або не вкладають у різні фінансові активи з метою отримання прибутку у майбутньому.

На таку тенденцію значний вплив справляє рівень інфляції в країні, який зростає з кожним роком. У 2016 р. сума витрат на придбання продуктів

харчування та безалкогольних напоїв склала 3071,3 грн., а у I-му кварталі 2020 р. – 5075,9 грн., питома вага яких складає близько половини від структури загальних споживчих витрат (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Склад та структура сукупних витрат домогосподарств в середньому за місяць в Тернопільській області з 2016 р. по I квартал 2020 р.

Показники	2016 рік		2017 рік		2018 рік		2019 рік		I квартал 2020 року	
	грн	питома вага,%	грн	питома вага,%	грн	питома вага,%	грн	питома вага,%	грн	питома вага,%
Сукупні витрати в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство	6260,3	100	9421,9	100	8780,3	100	11295,8	100	11005,8	100
Споживчі сукупні витрати:	5905,7	94,3	8553,8	90,8	8039,6	91,6	9879,3	87,5	10569,2	96,0
продукти харчування та безалкогольні напої	3071,3	50,0	3910,6	45,7	4060,1	50,5	5064,9	51,3	5075,9	48,0
алкогольні напої, тютюнові вироби	157,1	2,7	257,2	3,0	217,1	2,7	249,1	2,5	216,9	2,1
непродовольчі товари та послуги в тому числі:										
одяг і взуття	426,5	7,2	702,3	8,2	690,9	8,6	953,6	9,7	577,1	5,5
житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	1009,6	17,1	1622,5	18,9	1267,9	15,8	1385,6	14,0	2453,5	23,2
предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла	113,9	1,9	255,1	2,9	168,9	2,1	287,9	2,9	499,3	4,7
охорона здоров'я	344,6	5,8	379,8	4,4	483,3	6,0	348,3	3,5	429,6	4,1
транспорт	198,7	3,4	475,2	5,6	331,9	4,1	572,6	5,8	382,4	3,6
зв'язок	140,4	2,4	190,4	2,2	194,9	2,4	313,4	3,2	297,1	2,8
відпочинок і культура	77,6	1,3	137,6	1,6	119,7	1,5	218,2	2,2	68,9	0,7
освіта	56,1	0,9	99,6	1,2	107,8	1,3	69,8	0,7	80,4	0,8
ресторани та готелі	117,6	1,9	307,3	3,6	183,6	2,3	166,4	1,7	238,9	2,3
різні товари і послуги	192,2	3,3	216,4	2,5	213,2	2,7	249,5	2,5	248,9	2,4
Неспоживчі сукупні витрати:	354,6	5,7	868,2	9,2	740,6	8,4	1416,5	12,5	436,6	4,0
допомога родичам, іншим особам	189,7	53,5	256,5	29,5	285,6	38,6	533,6	37,7	241,7	55,4
купівля акцій, нерухомості, будівництво, капремонт, вклади до банків	85,3	24,1	523,9	60,3	379,0	51,2	714,0	50,4	121,6	27,9
інші витрати	79,6	22,4	87,8	10,2	76,1	10,2	168,8	11,9	73,2	16,7

Примітка. Складено автором на основі даних [2-6]

Наступними за величиною у загальному обсязі споживчих витрат, є витрати на житло, воду, електроенергію, газ та інші види палива. Впродовж аналізованого періоду ці витрати коливаються від показника 1009,6 грн. до

2453,5 грн., це приблизно 17,0% від структури споживчих витрат в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство у Тернопільській області.

Згідно даних табл. 2.4 помітно, що одні із найменших сум у сукупних споживчих витратах займають витрати на відпочинок і культуру та витрати на освіту: станом на I-й квартал 2020 року вони становили 68,9 грн. і 80,4 грн. відповідно.

Проведений аналіз свідчить про помітне зростання неспоживчих сукупних витрат домогосподарств у Тернопільській області. У 2016 р. найбільшу суму у загальних неспоживчих сукупних витрат склали витрати на допомогу родичам та іншим особам – 189,7 грн. Починаючи із 2017 р. витрати на купівлю акцій, нерухомості, будівництво, капремонт, вкладів до банків і займають близько половини від суми неспоживчих сукупних витрат і становлять 523,9 грн., 379,0 грн. у 2018 р., 714,0 грн. у 2019 р. і 121,6 грн. у I-му кварталі 2020 р. (табл. 2.4). Однією причиною зростання цього показника витрат є рівень фінансової освіченості громадян. У фінансово грамотного населення з кожним роком збільшується рівень знань щодо розуміння та придбання різноманітних фінансових продуктів та довіри до фінансових установ. Це супроводжується тим, що у навчальних закладах стрімко запроваджують предмети та курси із методики викладання фінансової грамотності, тим самим вони готують сучасну молодь до вступу у доросле економічне життя, яке у них почнеться після закінчення школи чи вищого навчального закладу.

Оскільки у загальній структурі сукупних витрат домогосподарств найбільшу частку займають сукупні споживчі витрати, то проаналізуємо їх детальніше на рис. 2.3.

Відмітимо, що витрати домогосподарств України вирізняються багатьма чинниками, один із яких залежить від того, де проживає домогосподарство у сільській чи міській місцевості. На рис. 2.3 помітно, що сукупні споживчі

витрати у населення, що проживає у містах значно більші, ніж у тих хто живе у селі.

Рис. 2.3 Динаміка споживчих витрат домогосподарств України у сільській та міській місцевостях упродовж 2016 р. - I кварталу 2020 рр.

Примітка. Складено автором на основі даних [34]

У 2016 р. споживчі витрати сільських домогосподарств України склали 5061,3 грн., що на 401,9 грн. менше, ніж у міських домогосподарствах, а станом на I квартал 2020 року витрати між цими домогосподарствами відрізняються на суму 1145,8 грн. (рис. 2.3). Такі відмінності можна пояснити тим, що містах домогосподарства більше використовують кошти на оплату комунальних платежів, транспорту, зв'язку, освіти, відпочинку і культури, а також велике зростання даного виду витрат характеризується низьким рівнем освіченості громадян, оскільки значну частину свого доходу вони використовують на придбання споживчих товарів.

Однією із характеристик високого рівня фінансової грамотності громадян можна віднести схильність населення до заощадження. Цьому питанню присвячено безліч праць вітчизняних та зарубіжних науковців. Одні вважають, що це ментальні особливості певних народів, інші - що для формування заощаджень потрібні високі доходи.

Отже, розглянемо динаміку зміни місячного доходу, витрат та заощаджень домогосподарств у Тернопільській області за аналізований період.

Зазначимо, що та частина доходів, яка залишається у розпорядженні домашнього господарства після сплати обов'язкових платежів і поточного споживання, може бути направлена на заощадження.

«Заощадження – частина грошових доходів населення, яка витрачається на споживання і призначена для забезпечення потреб в майбутньому» [51, с. 358]. С. Белозьоров розглядає заощадження «як процес використання домашніми господарствами частини отриманого доходу на придбання матеріальних благ і послуг з метою задоволення поточних потреб» [15, с. 88]. Л. Гордієнко вважає заощадження «відкладеним споживанням» [7].

Т. Кізіма стверджує: «Заощадження домашніх господарств є частиною доходів населення, яка залишається після оплати обов'язкових платежів і здійснення поточних споживчих витрат і яку члени домашніх господарств вкладають перш за все у фінансові активи з метою отримання майбутніх доходів з метою задоволення майбутніх потреб» [18].

На рис. 2.4 чітко прослідковується, що домогосподарства у Тернопільській області збільшили обсяги заощаджень, попри зростання доходів, на що, у свою чергу, вплинуло зростання фінансової освіченості громадян. У 2019 р. спостерігається найбільше значення показника величини заощаджень – 2718,1 грн. у порівнянні із іншими періодами.

Згідно з думкою багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених від загальної структури доходів громадян заощадження повинні займати близько 10 до 20%, це буде оптимальним явищем для повноцінного функціонування домогосподарств, більша їхня частка спричинятиме нестачу коштів у задоволенні необхідних повсякденних витратах [14]. Зокрема слід відмітити, що частка та обсяги заощаджень залежать від рівня цін на товари та послуги, і від показника інфляції в країні.

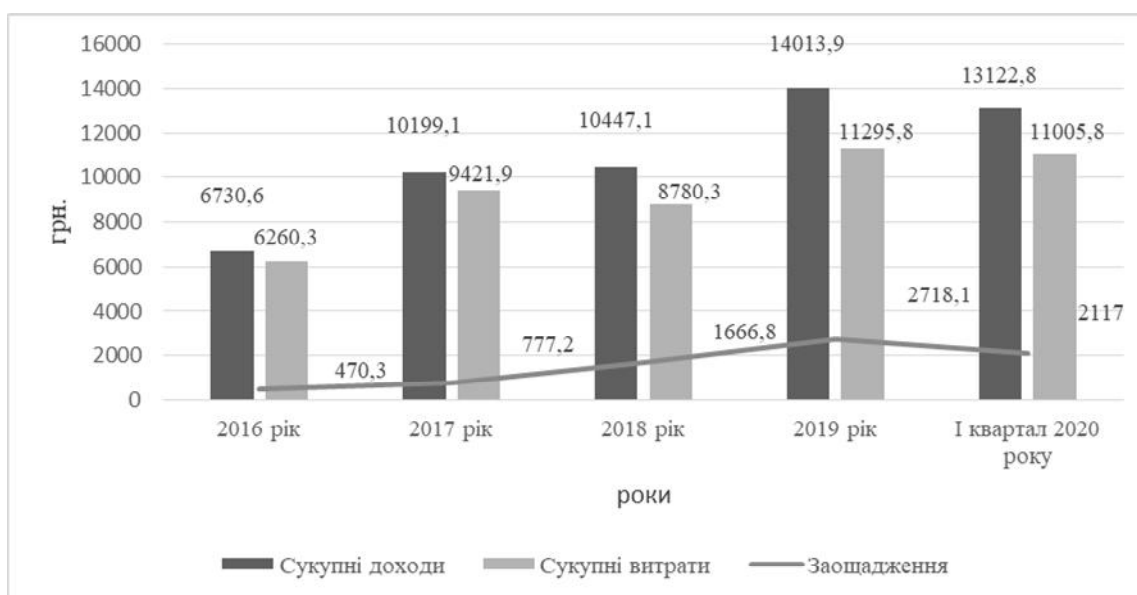

Рис. 2.4. Динаміка місячних доходів, витрат та заощаджень домогосподарств у Тернопільській області за період 2016 – I-го квартал 2020 рр.

Примітка. Складено автором на основі даних [2-6]

У 2016-2017 рр. у Тернопільській області помітні доволі незначні суми заощаджень в залежності від величини доходів, але з 2018 р. у відсотковому співвідношенні до величини загального сукупного доходу вони займають близько 10%, за дослідженнями науковців (рис. 2.4).

Відтак, після проведеного аналізу можна стверджувати, що обсяги споживання домогосподарств в Україні характеризуються:

- низькими абсолютними показниками, що дозволяє реалізувати в більшості випадків відтворення лише простої робочої сили;
- високою часткою витрат на продукти харчування;
- доволі низькими витратами на соціально важливі цілі – це на освіту, культуру, охорону здоров'я, відпочинок;
- значним розподілом споживчих витрат.

Величина споживання продукції та послуг домашніми господарствами характеризується такими головними економічними чинниками, а саме: обсягами вітчизняного виробництва та обсягами виробництва товарів та послуг

народного споживання; величиною імпорту відповідних товарів та послуг; обсягами сукупного доходу домогосподарств, а також рівнем та динамікою ринкових цін. Але одним із найголовніших факторів, що впливають на рівень та якість споживання домогосподарств, є обсяги споживчих витрат, що ними здійснюються.

Підсумовуючи вище викладене, можемо підтвердити, що структура споживання домогосподарств в Україні є одноманітною та у великій мірі зміщена в сторону купівлі товарів першої необхідності та обов'язкових послуг (оплата житла та комунальних послуг, одяг, взуття), що, у свою чергу, перешкоджає ефективному соціально-економічному розвитку суспільства та держави загалом.

Висновки до розділу 2

У процесі дослідження з'ясовано, що акумульовані доходи домашнього господарства за певний період витрачаються за такими напрямками: придбання товарів і послуг, поточні податки на доходи, майно, витрати, пов'язані з оплатою комунальних послуг (житло, вода, електроенергія), заощадження.

Структура споживання домогосподарств в Україні є дещо одноманітною та значною мірою спрямована на купівлю товарів першої необхідності та обов'язкових послуг, що неминуче перешкоджає соціально-економічному розвитку суспільства. Водночас споживчі витрати домогосподарств свідчать про диференціацію у споживанні низькодохідних і високодохідних груп домогосподарств і про їхню нераціональну структуру витрат. Специфіка сьогоденішнього українського споживача окреслена мінімальними споживчими стандартами, боротьбою за підтримання мінімального рівня життя в умовах серйозних ресурсних обмежень і суворо регламентованого вибору.

Аналіз структури середньомісячних сукупних ресурсів та середньомісячних сукупних витрат свідчить про недостатній рівень матеріального забезпечення домогосподарств, який до того ж знижується, а стан сучасного пересічного українського домогосподарства можна охарактеризувати як кризовий.

Проведений аналіз показав, що в Україні наявна велика кількість проблем з приводу належного фінансового забезпечення домашніх господарств, особливо в період нестабільної економічної ситуації. Головною метою будь-якого прогресивного суспільства є підвищення рівня життя населення. В цьому контексті держава повинна створювати сприятливі умови для довгого, безпечного, здорового й благополучного життя людей, забезпечуючи економічне зростання і соціальну стабільність у суспільстві.

РОЗДІЛ 3

СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ДОМОГОСПОДАРСТВ В КОНТЕКСТІ ПІДВИЩЕННЯ ЇХ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ

3.1. Зарубіжний досвід впливу фінансової грамотності на формування і використання фінансових ресурсів домогосподарств

Сучасний рівень фінансової освіченості українських громадян у більшості випадків зводиться до вільного користування найпростішими послугами, такими як платежі та розрахунки. Залучення до користування фінансовими послугами є набагато нижчим за наявні світові норми, оскільки велика кількість українських громадян володіє лише однією банківською картою і має один поточний рахунок у банківській установі. Використання кредитних карток, депозитів, інших фінансових послуг не супроводжується наявністю повного розуміння всіх можливостей, що можуть проводитися із фінансовими установами.

Аналіз світової практики розвитку фінансової освіти доводить, що рівень фінансової грамотності, ступінь розуміння цієї проблеми та визначення шляхів її вирішення суттєво відрізняються між країнами.

Вперше проблему фінансової освіченості населення на державному рівні підняли у США, де на сьогоднішній день зміст та трактування поняття «фінансова грамотність» визначається у широкому розумінні та включає у себе питання ведення домашньої бухгалтерії, управління кредитами, пенсійного планування, дії щодо управління грошовими доходами і витратами під час стихійних лих, терористичних актів або ж у випадку раптової хвороби [48, с. 73].

Багаторічний досвід впровадження фінансової освіти в США показав доцільність раннього знайомства дітей з базовими економічними поняттями. В

цьому плані важливим є навчання школярів в сфері особистих фінансів навикам користування кредитними картками, вмінню оцінювати і обирати схеми медичного страхування, розраховувати податкові платежі, аналізувати необхідність і доцільність взяття кредиту тощо [25, с. 53].

Результатами реалізації даних заходів є висока частка фінансово грамотних підлітків у країні. Доволі широкого поширення в освітній практиці набули ділові ігри, що дозволяють наблизити отримані фінансові знання до реальної ситуації та окреслити шляхи найбільш ефективного виходу з неї. Поряд із формальною освітою дорослого населення, це навчання в традиційних навчальних закладах за певним навчальним планом з отриманням відповідного документу, який підтверджує рівень кваліфікації спеціаліста, у США широко використовують різноманітні форми неформальної освіти [25, с. 55].

Тривалий час європейським лідером в організації фінансової освіченості населення вважали Швецію, яка володіє великою мережею безперервної освіти, яка є доступною широким верствам. Але варто відмітити, що програми підвищення фінансової грамотності активно реалізуються практично і у всіх країнах Європейського Союзу, а основною групою, на яку спрямовані основні зусилля урядів та громадськості цих країн, є молодь віком від 18 до 21 року. При цьому кожна четверта із згаданих програм спрямована на малозабезпечених громадян, кожна друга – використовує декілька інструментів передачі фінансових знань, а кожна шоста – реалізується приватними фінансовими інституціями [44, с. 5].

Проте фахівці сфери фінансової грамотності стверджують, що серед усіх держав найбільш глибоко і серйозно до питань та проблем фінансової освіченості громадян підходять у Великій Британії, яка є однією з найпрогресивніших країн цієї галузі. Це характеризуються високим загальним рівнем поінформованості населення із зазначених питань, розвиненістю демократичних інститутів і фінансового ринку, усі учасники якого активно працюють над фінансовою просвітою населення [48, с. 73].

Серед інших країн Європи у сфері підвищення рівня фінансової освіченості населення помітно вирізняється Польща, активні дії якої спрямовані на залучення підростаючого покоління та малозахищених верств населення, а також на співпрацю з представниками засобів масової інформації щодо популяризації фінансових знань. У Національному банку Польщі існує інтернет портал, в якому містяться електронні навчальні курси, ігри, презентації, сценарії уроків з набуття фінансових знань і у 2005 р. він був відмічений нагородою Європейського інституту державного управління за ефективну практику в сфері державних послуг у категорії «Освітній портал, навчання» [48, с.73-74]. Ще однією національною програмою, яка розроблена у співпраці з Academic Business Incubators є проєкт «Бізнес стартап». Цей проєкт навчає студентів та випускників вищих навчальних закладів перетворювати власні бізнес-ідеї на реальну справу, тим самим стимулює підприємницьку діяльність країни.

Широкого розповсюдження у світовій практиці набули також міжнародні програми підвищення фінансової грамотності населення, найпоширенішими серед яких є Junior Achievement (комплекс програм економічної освіти школярів, створений в США у 1919р.), Dolcheta (інтернет-проєкт, розроблений університетами, вищими навчальними закладами, споживчими асоціаціями із 25 країн Європейського Союзу для навчання дорослих споживачів), Practical Money Skills for Life (програма, створена в 1995р. у США за ініціативи асоціації VISA для учителів, батьків та учнів і адаптована для понад 20 країн усіх континентів. Так, в Азійсько-Тихоокеанському регіоні ця програма діє з 2002 р. і складається з 6 модулів, які висвітлюють найважливіші питання щоденного управління грошима для громадян усіх вікових груп) [48, с. 74-77].

Відтак, беручи до уваги успішний зарубіжний досвід та сучасні вітчизняні реалії, вважаємо, що для підвищення рівня фінансової грамотності наших громадян необхідно більш активно використовувати засоби масової інформації, Інтернет, можливості дистанційного управління. У цьому плані

доцільним бачиться створення державного освітнього каналу, якість транслявання програм якого забезпечуватиметься шляхом залучення провідних науково-дослідних і освітніх центрів, відомих спеціалістів у сфері фінансів. Велику роль також може відіграти створення контакт-центру для консультування громадян з актуальних питань фінансового законодавства, організації та ведення власного бізнесу, оподаткування тощо.

Щороку зростає кількість країн, що реалізують програми, які сприяють розвитку фінансової обізнаності у громадян. Так, у Європі існує вже більше 200 таких програм. Успішні програми були розроблені та реалізовані в країнах із розвинутою економікою: США, Великій Британії, Німеччині й Австрії. Такі програми також активно діють і на території Болгарії, Словенії, Польщі, які відносно недавно перейшли до ринкової економіки.

Для детального аналізу зарубіжних програм у сфері підвищення фінансової освіченості громадян розглянемо показники рівня фінансової грамотності у світі (рис. 3.1).

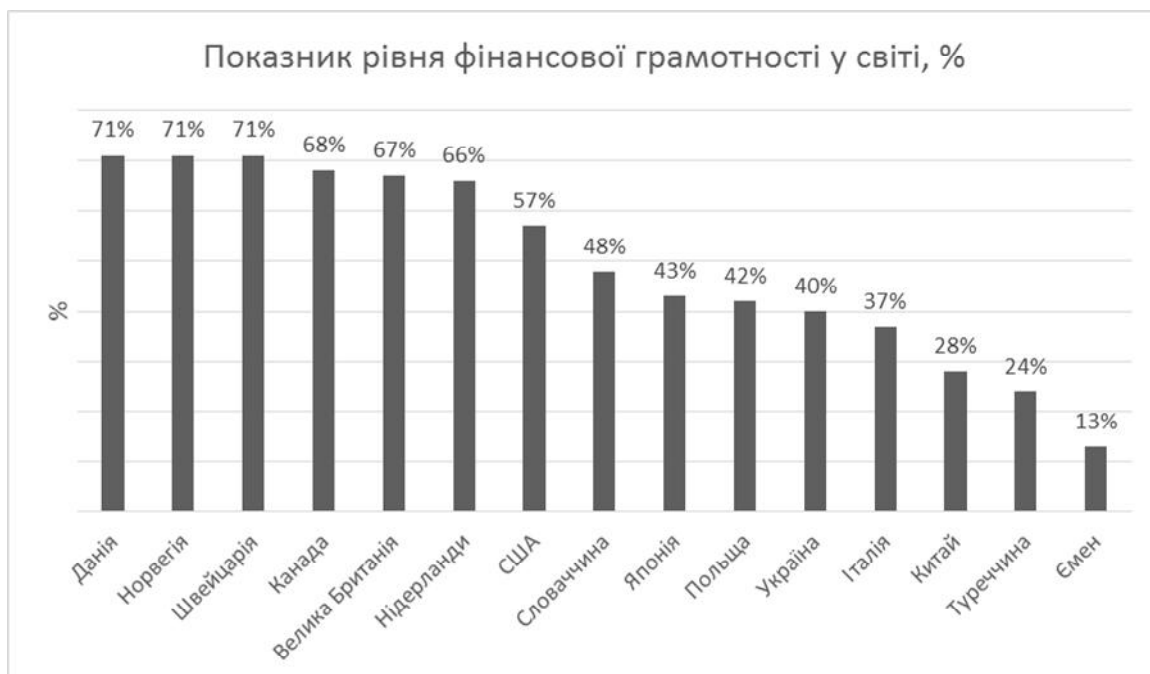

Рис. 3.1. Показник рівня фінансової грамотності у світі, %

Примітка. Складено автором на основі даних [53]

Як видно на рис. 3.1, Україну за рівнем фінансової грамотності дорослих громадян випереджає на 1% одна з найбідніших африканських країн – Зімбабве, де показник фінансової грамотності становить 41%; водночас Україна займає кращу позицію порівняно з такими країнами, як Італія (37%), Китай (28%), Туреччина (24%). Найбільшими лідерами у світі за рівнем фінансової грамотності є Норвегія, Данія і Швеція – 71% дорослого населення фінансово грамотні. Інші країни за рівнем фінансової грамотності розташувалися так: Канада (68%), Великобританія (67%), Нідерланди (66%), США (57%), Словаччина (48%), Японія (43%), Польща (42%). Підсумовує рейтинг фінансової грамотності дорослого населення Ємен - 13% (рис. 3.1).

У вітчизняній науковій і начальній літературі з'явилося чимало авторів, які досліджують основи управління особистими фінансами, а в школах з 2010 року запроваджено курс «Фінансова грамотність». Також, Національний банк України, університети, школи, громадські організації допомагають підвищувати фінансову грамотність населення шляхом проведення семінарів, лекцій, тренінгів, тощо. Щорічно проводяться такі просвітницькі кампанії: День заощаджень, Всеукраїнський тиждень фінансової грамотності, Всесвітній тиждень грошей «Global Money Week». У 2018 році заходами «Global Money Week» було охоплено понад 150 тисяч українських учнів та студентів [31].

В останні роки Україна співпрацює з різними міжнародними експертами та програмами, які допомагають підвищувати рівень фінансової грамотності. Це співпраця зі Світовим банком, Агентством США з міжнародного розвитку, з проектом USAID, в межах якого було проведено дослідження у сфері фінансової грамотності українців, а також розроблено стратегію підвищення фінансової грамотності та спеціальні курси для школярів.

У цілому в Україні існує певна недовіра до фінансових установ, що й спричиняє ситуацію, що українці користуються незначним переліком фінансових послуг. Згідно з дослідженнями громадської думки 2018-2020 рр.,

єдина структура в Україні, що викликає довіру більше ніж 50% громадян, – Пенсійний фонд (рис. 3.2).

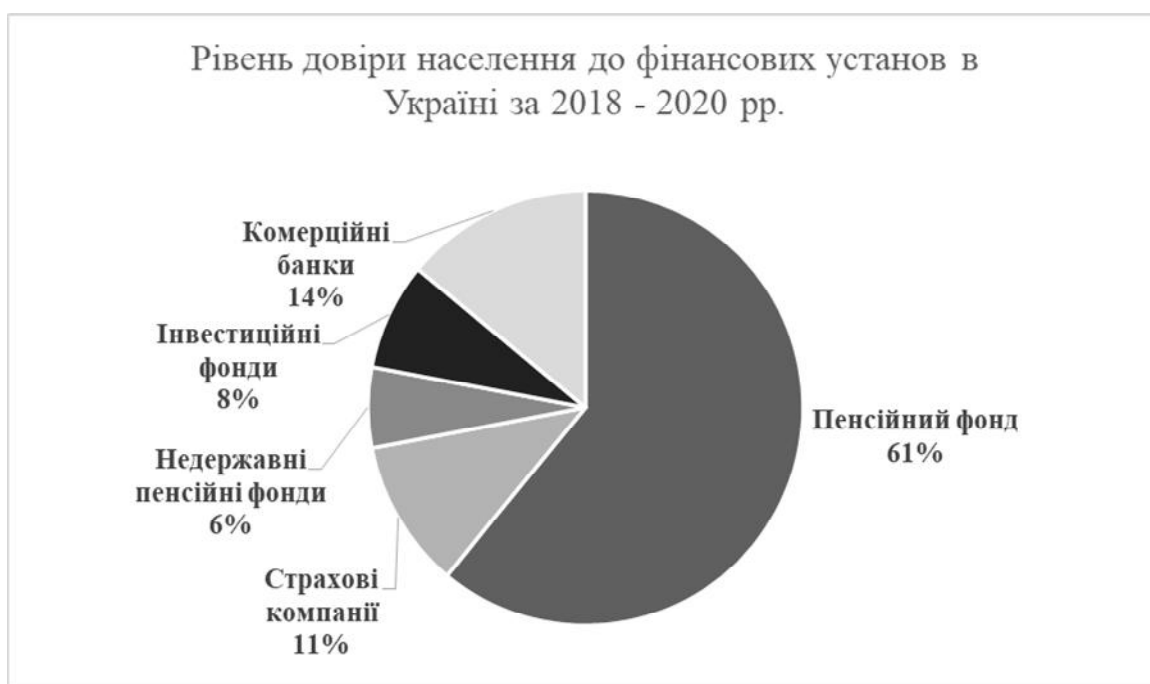

Рис. 3.2. Рівень довіри населення до фінансових установ в Україні за 2018 – 2020 рр.

Примітка. Складено автором на основі даних [47]

У сучасних умовах дуже важливо відновити довіру населення до владних структур та інституцій, чому, на наш погляд, сприяв би постійний та відкритий діалог уряду і суспільства за допомогою засобів масової інформації. Також ми абсолютно переконані в тому, що з метою підвищення фінансової грамотності населення в Україні потрібно терміново внести ряд змін до системи реформування вітчизняної освіти з урахуванням загальносвітових тенденцій при безперечному збереженні наявних у нашій освітній системі відповідних досягнень. Це допоможе вийти зі складної економічної ситуації у найкоротші терміни та з найменшими втратами.

Надзвичайно важливою у зазначеному контексті, на наш погляд, є проблема підвищення фінансової грамотності школярів, адже саме в межах шкільної освіти можна максимально охопити фактично усі прошарки населення

(включаючи і батьків учнів). Вважаємо, що надзвичайно корисним було б у школах, поряд із введенням окремого спеціалізованого предмету, створити систему факультативної освіти в межах державно-приватного партнерства, яка б за активної участі вітчизняних фінансових інституцій, некомерційних організацій, вищих навчальних закладів стимулювала розвиток таких позакласних форм роботи зі школярами як дні відкритих дверей у фінансових установах, гуртки юних фінансистів, ознайомлювальні екскурсії до найбільш відомих в регіоні фінансових структур тощо. Відтак, діти та молодь, які набагато сміливіше дивляться у майбутнє та охочіше ідуть на активні фінансові дії, поступово поширюватимуть набуті фінансові знання у сім'ях, що, відповідно, стимулюватиме батьків підвищувати рівень своєї фінансової грамотності.

3.2. Напрямки зростання ефективності процесів формування та використання фінансових ресурсів домогосподарств в умовах підвищення їх фінансової грамотності

Формування фінансово грамотної особистості визначається як процес, в результаті якого отримані фінансові знання призводять до змін в фінансовій поведінці населення, які дозволяють приймати більш ефективні та зважені фінансові рішення, які призведуть до збільшення їхнього власного фінансового капіталу. Тому доцільно, на нашу думку, визначити вектори посилення впливу фінансової грамотності на процеси формування та використання їх ресурсів в умовах сьогодення.

Формування та використання фінансових ресурсів домогосподарств як стадії процесу управління фінансовими ресурсами є безпосередньо залежним від факторів зовнішнього та внутрішнього середовища. Виділення факторів впливу дає змогу більш комплексно підійти до дослідження проблем

формування, розподілу та використання фінансових ресурсів домогосподарств та визначити ті чинники, що об'єктивно можуть бути скореговані з метою покращення фінансового стану та забезпечення фінансової стійкості домогосподарств.

Щодо зовнішніх факторів впливу, то до них можна віднести:

— природне середовище. Розташування домогосподарства у певних кліматичних умовах визначає не лише спосіб його існування, але й впливає на необхідність здійснення тих чи інших витрат, зокрема необхідність купувати той чи інший одяг, здійснювати витрати на утеплення будівель тощо;

— соціальна інфраструктура. Специфіка домогосподарства як суб'єкта фінансових відносин пов'язана, в першу чергу, з тим, що населення для повноцінного функціонування має задовольняти певні потреби, які формують основу життєдіяльності. До таких потреб належить — змога отримати медичну допомогу, набути освіти, скористатися послугами соціальних служб, задовольняти культурні потреби тощо. Відтак, до соціальної інфраструктури доцільно віднести установи та організації, що дають змогу задовольнити потреби такого характеру, а саме; системи медичних закладів та закладів охорони здоров'я, системи освіти та культури, соціального забезпечення і т. ін.;

— нормативно-правова база. Визначення у законному порядку правил та законних актів, що регламентують життєдіяльність домогосподарств у всіх сферах;

— економічні чинники. Загальноекономічна ситуація в країні має безпосередній вплив на процеси формування, розподілу та використання фінансових ресурсів домогосподарств. Кожен із напрямів економічної політики, що проводиться на державному рівні, певним чином впливає на функціонування фінансових ресурсів домогосподарств, зокрема доцільно виділити такі економічні чинники впливу: податкові (рівень та ставки оподаткування доходів населення, податкові пільги, розмір непрямих податків тощо); бюджетні (субсидії та трансферти, пільги, що надаються населенню з

державного та місцевого бюджетів); грошово-кредитні (зміни валютного курсу, інфляція, ставки кредитування та рівень доходів по внесках, створення фондів гарантування та страхування).

При аналізі внутрішніх факторів впливу, то їх доцільно об'єднати у наступні групи:

— віковий і кількісний склад домогосподарства. В залежності як від кількості осіб в домогосподарстві, так і від вікового складу, будуть визначатись як потреби, а відповідно і напрямки витрат (необхідність додаткових витрат на освіту та для розвитку особистості — гуртки, секції, курси тощо — для домогосподарств з дітьми та молодих осіб, що починають працювати), так і джерела формування фінансових ресурсів (у домогосподарств, що складаються з осіб старшого віку вже потенційно більше можливостей для зростання доходів за працю, а також прибутків від здійснених заощаджень);

— рівень освіти. Здобуття певних знань та навичок дає змогу кожному члену домогосподарства реалізувати ресурси, що йому належать, з максимальною ефективністю, тобто формує основу для отримання доходів від використання ресурсів. Поряд з тим, удосконалення навичок, отримання додаткових знань формують передумови для збільшення джерел отримання доходів;

— індивідуально-психологічні особливості членів домогосподарства. Взаємозалежність процесу формування, розподілу та використання фінансових ресурсів домогосподарств від вроджених та набутих психологічних характеристик кожного з членів домогосподарства проявляється як під час здійснення витрат (членство в гуртках за інтересами, відвідування театрів, музеїв тощо), так і формують передумови для отримання доходів (схильність до ризику при проведенні інвестиційних операцій, володіння підприємницьким хистом, бажання чи небажання працювати і т. ін.);

— соціальний клас та соціальна роль. Приналежність домогосподарства до певного соціального класу та сфера його життєдіяльності вносять як певні

обмеження, так і розширяють коло можливостей, які, у свою чергу, формують певні обов'язки та правила, що визначають необхідність здійснення додаткових витрат, наприклад придбання більш дорогих предметів побуту, витрачання більше коштів на освіту, культуру, здорове харчування, відпочинок і т. ін. Поряд з тим, залучення до спілкування з особами певного класу формують у домогосподарства систему зв'язків, що дає змогу використовувати їх зокрема й для покращення своєї життєдіяльності та загального добробуту.

Отже, для ефективного формування та використання власних ресурсів домогосподарств повинні здійснюватися програми фінансового просвітництва щодо оптимізації власних фінансових потоків домогосподарств з метою раціональної споживчої та заощаджувальної їх поведінки, та бути націлені на те, щоб навчити споживачів робити самостійний вибір при купівлі фінансових товарів чи послуг.

Суттєвий вплив на прийняття особистих фінансових рішень здійснюють розбіжності в отриманні населенням економічної інформації, а також рівень його фінансової грамотності, що особливо яскраво проявляється в умовах фінансової нестабільності. Адже громадяни, які володіють достатнім рівнем економічних знань, можуть правильно обрати місце своєї роботи, оцінити, наскільки справедливо оплачуються результати їхньої праці. Знання базових економічних законів дозволить більш ефективно планувати доходи та витрати сімейного бюджету, збільшити його дохідну частину, розробити оптимальні методи поведінки в умовах інфляції, безробіття тощо [23, с.31].

Достатній рівень фінансової грамотності споживачів у використанні власних коштів, на нашу думку, дає їм змогу навчитись виявляти та оцінювати фінансові ризики, вміти виокремлювати інформаційні повідомлення про появу нових товарів від агресивної реклами, спрямованої на провокування емоційного пориву купити той чи інший товар, що в подальшому зупинить від придбання непотрібних їм продуктів чи послуг. Крім того, громадяни повинні знати, як захистити свої права споживача у випадку їх порушення. Фінансово

грамотний споживач пред'являтиме високі вимоги до якості продуктів, товарів та послуг, що дасть можливість удосконалювати ринок, сприятиме посиленню боротьби з шахрайством і порушеннями законодавства в даній сфері фінансових відносин.

Варто зазначити, що активна заощаджувальна поведінка домогосподарств, використання накопичувальних і страхових інструментів передбачає достатньо високий рівень фінансової грамотності, який дозволяє населенню взаємодіяти з фінансовими інститутами, широко використовувати продукти банківського та страхового секторів, системи пенсійного страхування [46, с. 4].

Важливо відмітити, що сучасні фінансові послуги дозволяють членам домогосподарств покращувати якість їхнього життя та нагромаджувати власний капітал. Наприклад, страхування життя компенсує втрату доходу через проблеми зі здоров'ям, недержавні пенсійні фонди створюють резерв для отримання додаткових виплат при досягненні пенсійного віку тощо. Проте населення часто виявляється неспроможним використовувати ці фінансові інструменти ефективно, оскільки не володіє достатнім рівнем знань та навиків.

Фінансова грамотність дає змогу домогосподарствам середнього класу ефективно формувати та використовувати особисті фінансові ресурси, приймати рішення у сфері особистих фінансів, виходячи із своїх довготривалих інтересів, уникати надмірного особистого боргу, орієнтуватися у складних послугах і продуктах, які пропонуються фінансовими інститутами, розпізнавати загрози та знижувати ризики шахрайства, які можуть виникнути у недобросовісних учасників ринку. Як наслідок – в Україні розвиток фінансової грамотності є важливим напрямом, що призведе до ефективного та раціонального формування особистих бюджетів домогосподарств, стимулювання заощаджувальної поведінки населення як основи макроекономічної стабільності й розвитку сучасного фінансового сектору [46, с. 4].

Слід визнати, що фінансово-економічна криза виявила додаткові ризики, які вплинули на зниження рівня заощаджень у домогосподарств. Надмірний борг по споживчих кредитах, відсутність мінімального фінансового запасу в домогосподарствах на випадок непередбачених подій констатували недостатню готовність індивідів приймати відповідальні фінансові рішення і нездатність здійснювати особисте фінансове планування на перспективу.

Отже, в умовах фінансово-економічної кризи зростає необхідність державного впливу на такі процеси:

- державна фінансова підтримка населення у випадках фінансових втрат
- значна частина населення не визнає особистої відповідальності за свої фінансові рішення, вважаючи, що держава повинна компенсувати втрати та падіння цін на акції, нерухомість тощо;

- низька спроможність громадян забезпечити особистий стабільний фінансовий стан на основі індивідуальних фінансових рішень;

- недостатнє знання базових принципів і інструментів фінансового ринку [46 с. 4].

Відтак високий рівень фінансової грамотності дозволяє індивіду ефективніше управляти власними фінансовими ресурсами, вкладаючи тимчасово вільні кошти у різноманітні фінансові інструменти, що сприятиме формуванню та реалізації активної заощаджувальної та інвестиційної поведінки. При чому в процесі реалізації програм по фінансовій грамотності населення досягається інформаційна відкритість, що впливає на удосконалення чинного законодавства у сфері регулювання функціонування фінансових ринків, забезпечує прозорість діяльності, дозволяє більш ефективно управляти фінансовими установами, сприяє зростанню попиту на фінансові продукти та послуги. Як наслідок – все це призводить до підвищення інвестиційної привабливості фінансового ринку, його конкурентоспроможності та ефективності [21, с. 14-15].

Зважаючи на зазначене, основним завданням держави в цій сфері є розробка законодавчої та нормативної бази регулювання даного процесу, концепції та програми підвищення рівня фінансової грамотності населення, в яких будуть окреслені конкретні заходи, розроблені підходи та механізми їх регулювання. Попри те, завданням науковців та викладачів є адаптація теоретичних і практичних знань у сфері фінансової культури та фінансової грамотності населення, розробка методик викладання нових освітньо-інформаційних програм.

Висновки до розділу 3

Результати дослідження показали, що фінансова грамотність домогосподарств розширює вибір стратегій фінансової поведінки, підвищує можливості як отримання доходу, так і досягнення особистої фінансової стабільності та незалежності. Належний рівень фінансової грамотності населення країни має позитивний вплив як на економіку держави, так і на рівень добробуту і доходів її громадян, сприяє раціоналізації фінансової поведінки домогосподарств, а саме: підвищує рівень користування фінансовими продуктами, прозорість фінансового ринку, його стабільність; сприяє зростанню фінансового добробуту домогосподарств завдяки раціоналізації сімейного бюджету, розвитку навиків з управління власними фінансами впродовж життєвого циклу родини; забезпечує захист населення від шахрайства, підвищує фінансову безпеку громадян; сприяє підвищенню професійної кваліфікації працівника, що, в свою чергу, допомагає домогосподарству покращити своє матеріальне становище, а з іншого боку – роботодавцям отримати більш кваліфіковані трудові ресурси; сприяє надходженню коштів населення в економіку регіонів та країни в цілому та розширенню на цій основі фінансування реального сектору економіки.

Відтак, беручи до уваги позитивний зарубіжний досвід та сучасні вітчизняні реалії, вважаємо, що для підвищення рівня фінансової грамотності наших співвітчизників необхідно більш активно використовувати засоби масової інформації, Інтернет, можливості дистанційного управління. У цьому контексті доцільним є створення державного освітнього каналу, якість транслявання програм якого забезпечуватиметься шляхом залучення провідних науково-дослідних і освітніх центрів, відомих спеціалістів у сфері фінансів. Велику роль також може відіграти створення «гарячої» лінії для консультування громадян з актуальних питань фінансового законодавства, організації та ведення власного бізнесу, оподаткування тощо.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Результати дослідження, проведеного у випускній кваліфікаційній роботі на тему «Вплив фінансової грамотності на формування і використання фінансових ресурсів домогосподарств», дозволяють зробити наступні висновки.

1. Теоретичне узагальнення поглядів учених щодо трактування поняття «фінансові ресурси домашніх господарств» дозволило уточнити їх соціально-економічну сутність. Вважаємо, що фінансові ресурси домашнього господарства – це сукупні доходи, які знаходяться в його розпорядженні та забезпечують матеріальну базу для життєдіяльності, відтворення та реалізації особистісного потенціалу його членів і формуються із власних та позикових джерел за рахунок спостережених та неспостережених доходів.

2. Як важлива складова фінансової системи держави, фінанси домашніх господарств мають свої специфічні ознаки: характерні особливості і методи мобілізації коштів для формування фінансових ресурсів і основні напрями їх використання, формування частини ВВП і його розподіл, а також задоволення своїх соціальних і економічних потреб. На основі дослідження з'ясовані елементи взаємозв'язку фінансів домогосподарств з іншими сферами фінансової системи, які дозволяють не тільки теоретично переосмислити дані поняття, але і розширити загальнотеоретичні знання у фінансовій науці і знайти практичне їх застосування.

3. Важливий вплив на формування та використання ресурсів домогосподарств здійснює фінансова грамотність, яку запропоновано розглядати як здатність громадян ефективно управляти особистими фінансами; здійснювати короткострокове та довгострокове фінансове планування; вести облік доходів і витрат бюджету домогосподарства; оптимізувати співвідношення між споживанням та заощадженням; аналізувати інформацію про стан фінансового ринку; розуміти особливості та приймати обґрунтовані

рішення щодо фінансових продуктів і послуг, а також усвідомлено нести відповідальність за такі рішення.

Серед проблем, що спричиняють низький рівень фінансової грамотності населення в Україні, виокремлено: недостатню поінформованість про фінансові послуги; відсутність знань щодо прав та обов'язків споживачів фінансових послуг; необізнаність щодо видів фінансових ризиків та управління ними; психологічну неготовність населення сприймати нові, інколи доволі складні фінансові знання.

4. Питання підвищення фінансової грамотності особливо актуальне для України, адже більшість населення має не лише поверхневе уявлення про принципи функціонування фінансових ринків та можливості інвестування в них, але й відчуває недовіру до фінансових інститутів.

Для підвищення рівня фінансової грамотності громадян України необхідним є створення спеціалізованого інформаційного ресурсу в Інтернеті; відкриття курсів для населення із залученням професійних учасників фінансового ринку; створення відповідної соціальної реклами; створення інститутів незалежних фінансових консультантів, які б здійснювали свою діяльність лише за наявності ліцензії; викладання основ особистих фінансів у шкільних освітніх програмах та у вищих закладах тощо.

5. Важливою характеристикою стану фінансових ресурсів домогосподарств залишаються доходи й витрати населення.

Результати проведеного аналізу доходів і витрат домогосподарств за період 2016 р. – I-й квартал 2020 рр. дають можливість зробити наступні висновки. На прикладі домогосподарств у Тернопільській області обсяги їх доходів постійно збільшувалися, сукупні ресурси в середньому за місяць на одне домогосподарство збільшилися більше, ніж вдвічі і становили 13122,8 грн; відбулося зростання величини грошових доходів в середньому на одне домогосподарство більше, ніж у два рази в порівнянні з 2016 роком; відбулися зміни у структурі доходів: зміна величини оплати праці зросла до 5718,9 грн у

I-му кварталі 2020 р., і вона продовжує залишатися основним джерелом доходів; позитивні тенденції помітні щодо доходів від підприємницької діяльності, що свідчить про збільшення населенням України підприємницької активності; соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти займають значну частку у структурі грошових доходів населення і за проаналізований період коливається у межах суми від 1261,2 грн. до 2336,6 грн. та мають тенденцію до збільшення.

Незначні зміни відбулися у структурі сукупних витрат домогосподарств у Тернопільській області, їх величина становить у 2016 році – 6260,3 грн. і у I-му кварталі 2020 року – 11005,8 грн. Не можна не відзначити, що основну частину споживчих сукупних витрат домогосподарств складають витрати на продукти харчування і безалкогольні напої – це 3071,3 грн. у 2016 р. та 5075,9 грн. станом на I-й квартал 2020 року. Частка витрат на оплату комунальних послуг значно зросла і сягнула показника 2453,5 грн. Це пояснюється стрімким зростанням вартості комунальних послуг, що негативно відображається на загальному рівні матеріального добробуту домашніх господарств. Загалом результати аналізу свідчать про бідність населення України та погіршення їх добробуту.

6. Проведений аналіз показав, що в Україні спостерігається низка проблем з приводу належного фінансового забезпечення домашніх господарств, особливо в період нестабільної економічної ситуації. Попри зростання доходів домогосподарств вони залишаються низькими порівняно з іншими європейськими країнами. Одним із факторів визначення рівня оплати праці в країні виступає мінімальна заробітна плата, рівень якої в Україні надзвичайно низький. Мінімальна заробітна плата не підвищувалася адекватними темпами відповідно до підвищення рівня середньомісячної заробітної плати. В результаті це обмежувало загальні та грошові доходи населення й виступало стримуючим фактором економічного зростання. Але в умовах економічної нестабільності це стало засторогою до подальшої девальвації національної

валюти. Стимування зростання заробітної плати та відсутність дієвих стимулів до відновлення економічного зростання призвело до застою національної економіки та зменшення реальних доходів населення.

Незважаючи на стабільне зростання середньомісячної номінальної заробітної плати домогосподарств у Тернопільській області з 2016 р. по вересень 2020 р., її розмір є нижчим за граничну межу доходів європейців, за якою констатується бідність населення. Для забезпечення зростання реальних доходів населення важливо забезпечити, перш за все, підвищення реальної заробітної плати до рівня, який дозволить витратити її не тільки на споживання, а й на нагромадження, що дозволить отримати додатковий імпульс до зростання національної економіки.

Підсумовуючи, можна зробити висновок про те, що, не дивлячись на складність сучасних трансформаційних перетворень в Україні, вітчизняні домогосподарства володіють значним фінансовим потенціалом. Його нарощування можливе за рахунок: підвищення мінімальних соціальних гарантій населенню, зокрема встановлення мінімальної заробітної плати на рівні, не нижчому за реальний прожитковий мінімум; підвищення ефективності виробництва, що приведе до зростання рівня оплати праці та підвищення частки заробітної плати у виробленому продукті; сприяння самозайнятості населення, розвитку малого та середнього бізнесу; стабілізації податкового законодавства, стримування інфляції; активізації інвестиційної активності населення за рахунок заощаджень (банківські депозити, придбання цінних паперів), підвищення довіри домогосподарств до фінансових інститутів, сприяння економічній культурі населення.

Реалізація цих заходів дозволить більш ефективно вирішувати соціально-економічні проблеми розвитку фінансів домогосподарств, забезпечити зростання їхніх ресурсів, що сприятиме високому рівню життя населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Болотіна Е.В. Економічна роль домогосподарств в створенні національного продукту. *Вісник ДДМА*. 2014. № 1Е (6). С. 28-33.
2. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2016 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України). Статистичний збірник
3. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2017 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України). Статистичний збірник
4. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2018 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України). Статистичний збірник
5. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2019 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України). Статистичний збірник
6. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2020 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України). Статистичний збірник
7. Гордієнко Л. Фінансова політика регулювання доходів домогосподарств. Облік, контроль і аналіз в управлінні підприємницькою діяльністю. Черкаси, 2014. С.17–19.
8. Гудзь Т. П. Фінанси домогосподарств за сучасних економічних умов в Україні. Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Сер. : Економічні науки. 2015. № 3. С. 145–152.
9. Дем'янишин В. Теоретичні підходи до сутності фінансових ресурсів суспільства. Формування ринкової економіки в Україні. 2013. Вип. 29, ч. 1. С. 141–152.

10. Закон України «Про оплату праці» № 108/95-ВР от 24.03.95р. URL: <http://search.ligazakon.ua/>

11. Закон України «Про прожитковий мінімум» № 966-XIV.от 15.07.1999. URL: <http://search.ligazakon.ua>

12. Іванов С. В. Фінанси домогосподарств: аналіз у контексті політики забезпечення добробуту населення України. *Фінанси України*. 2018. № 9. С. 7–24.

13. Капустина Е. И. Економічна поведінка домогосподарств при формуванні заощаджень. *Західно-Сибірський національний технічний університет*. 2017. 11 с.

14. Карпінський Б. Фінансова система: навч. посібник. Київ: «Центр навчальної літератури». 2013. 184 с.

15. Кириленко О.П. Фінанси: теорія та вітчизняна практика: навч. посіб. Тернопіль: Астон. 2012. 215 с.

16. Кізіма Т. Домогосподарство як елемент економічної системи: сутність, еволюція та функції в умовах ринку. *Вісник ТНЕУ*. 2008. № 3. С.22-36

17. Кізіма Т. О. Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма та домінанти розвитку: монографія. К.: Знання, 2010. 431 с.

18. Кізіма Т. Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма та домінанти розвитку. К.: Знання. 2010. 431 с.

19. Кізіма Т. Фінансова грамотність населення і фінансова поведінка домогосподарств: аспекти взаємовпливу. *Світ фінансів*. 2014. № 1. С. 16-26.

20. Коваленко Н. І. Еволюція теоретичних поглядів щодо сутності фінансових ресурсів держави. *Економіка та держава*. 2012. №12. С. 42–44.

21. Ковтун О. А. Інформаційна культура як фактор підвищення рівня довіри населення до фінансових установ. URL: <http://www.nbuv.gov.ua>.

22. Ковтун О. А. Механізм підвищення освітнього рівня домогосподарств у фінансовій сфері. *Сталий розвиток економіки*. 2017. № 2. С. 297-302.

23. Ковтун О. А. Підвищення рівня фінансової грамотності як фактор активізації фінансової діяльності домогосподарств. *Прометей*. 2016. № 1 (37). С. 238-242.

24. Кощенко К. В. Фінансові ресурси домогосподарств як інвестиційне джерело розвитку економіки. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2012. № 12. С. 75–80.

25. Кузнецов Н. Г. Развитие системы инноваций в непрерывном финансовом образовании. *Финансы и кредит*. 2010. №41 (425). С. 2–12

26. Куцяк В. О. Вплив поведінкової економіки та асиметричності інформації на прийняття особистих фінансових рішень в сучасних умовах господарювання. *Ефективна економіка*. 2013. Дніпропетровськ. Випуск 3, С.57-64.

27. Ломачинська І. А. Фінансова грамотність як основа оптимізації фінансової поведінки в умовах глобальної. *Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова*. 2011. Том 16 (Випуск 20). С. 116-124.

28. Методологічні пояснення щодо вибіркового обстеження умов життя домогосподарств. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

29. Мікроекономіка / за ред. В.Д. Базилевича. К.: Знання. 2014. 677 с.

30. Можайкіна Н. В. Соціально-економічна сутність категорії домогосподарств. *Вісник Міжнародногослав'янського університету*. 2018. № 1. С. 88-92.

31. Національний банк. Фінансова грамотність. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=3115908

32. Непочатенко О. О., Мельничук Н. Ю. Фінанси підприємств: підручник. Київ: “Центр учбової літератури”. 2019. 504 с.

33. Офіційний веб-сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/average/2016/>

34. Офіційний веб-сайт Державного комітету статистики. URL: www.ukrstat.gov

35. Поддєрьогін А. М., Білик М.Д., Буряк Л. Д. та ін. Фінанси підприємств: підручник. 6-те вид., пероб. та допов. Київ: КНЕУ, 2016. 552 с.

36. Політична економія/ за ред. Ніколенко Ю. В. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 632 с.

37. Проект «ФІНАНСОВА ГРАМОТНІСТЬ»: досягнення, проблемні питання і завдання на майбутнє. URL: http://khibs.ubs.edu.ua/wp-content/uploads/2017/09/2017_proekt-Ån-gramot_2-red.pdf.

38. Рєвєк І. О. Мєханїзм забезпечення фїнансової безпеки України: теоретичний аспект. Науковий вїсник Полтавського унїверситету економїки і торгївлї. 2015. № 2. С. 2-10.

39. Рївень довїри населення до банків. URL: <http://delo.ua/finance/riven-doviri-naselennja-do-bankivsogodni-duzhe-nizkij-zasnov-240065/>.

40. Рїчні нацїональнї рахунки доходїв, витрат та заощаджень домогосподарств України. Економїчна статистика: станом на 01 сїчня 2019р. Статистична їнформацїя: [вєб-сайт Дєржавної служби статистики України]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

41. Романенко О. Р. Фїнанси: Пїдручник. Київ: Центр навчальної лїтератури, 2016. 312 с.

42. Сєвчук С. В., Кузїв Ю. В. Сукупнї витрати домогосподарств: основнї тенденцїї та шляхи їх оптимїзацїї: матерїали Мїжнародного форуму "Актуальнї проблеми та перспективи розвитку нацїонального господарства в умовах глобальної нестабїльностї" (02-03:грудня 2019 р. Кременчук) 2019. С. 61-63 61

43. Сєвчук С.В., Кузїв Ю.В. Вплив фїнансової грамотностї домогосподарств на їх економїчний добробут. Їнновацїї партнерської взаємодїї освїти, економїки та соцїального захисту в умовах їнєлюзїї та прагматично реабїлітацїї соцїуму: матерїали ІV мїжнародної науково-практичної конференцїї . м. Камянець-Подїльський (21-22 травня 2020 р) : Подїльський

спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж. 2020 . С.66-68 62

44. Сидорова А. В. Доходи та витрати населення: статистичне оцінювання, моделювання та прогнозування. *Finance, accounting, banks*. 2017. Вип. 1. С. 154–162. 42

45. Скриньковський Р. М. Витрати домогосподарств України: змістовно-сутнісні та інформаційно-аналітичні аспекти. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 1. С. 38–42.

46. Слав'янська Н. Підвищення фінансової грамотності: комерційний проект чи державна необхідність? *Вісник НБУ*. 2013. квітень. С. 31-35.

47. Смовженко Т. С. Фінансова грамотність населення та її вплив на розвиток економіки України. *Регіональна економіка*. 2013. № 2. С. 34–42.

48. Столярова А. А. Анализ мировой практики развития финансового образования и повышения финансовой грамотности населения. *Финансы и кредит*. 2010. №34 (418). С. 72–78.

49. Товканець Г. В. Фінансова освіта як забезпечення економічної грамотності у Чеській республіці URL: <http://www.nbu.gov.ua>. – С. 302-306.

50. Українці випередили італійців і росіян у рейтингу фінансової грамотності. Інфографіка .URL: <https://biz.nv.ua/ukr/finance/ukrajintsi-viperedili-italijtsiv-i-rosijan-u-rejtingu-finansovoji-gramotnosti-infografika-83580.html>

51. Федоренко В., Діденко О., Ружемський М., Іткін О.. Політична економія: підручник / за наук. ред. д.е.н. проф. В. Федоренка. К.: Алерта, 2018. 478 с.

52. Федосов В. М. Актуальне наукове дослідження фінансів домогосподарств. *Фінанси України*. 2010. № 11. С.121–124.

53. Фінансова грамотність та обізнаність: факти та висновки. URL: <http://www.uaib.com.ua>.

54. Франченко О. Л. Використання заощаджень населення в інвестування економіки країни через структури фондового ринку. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2018. № 3 (118). С. 194–199.

55. Червона С. П. Ресурси і витрати домогосподарств України: аналіз структури та структурних зрушень. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2016. № 3. С. 95–100.

56. Шахназарян Г. Э. Финансовая грамотность населения в свете современных тенденций развития образования. *Финансы и кредит*. 2015. №20 (308). С. 51–58

57. Шикіна Н. А. Фінанси домогосподарств як основа розвитку людського капіталу. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vdnuet/econ/2017_3/Shikina.pdf.

58. Шубалий О. М. Тенденції зміни доходів населення в умовах економічної нестабільності. *Економічний форум*. 2018. № 2. С. 366–372.

59. Юдіна С. В. Регуляторна політика держави щодо оптимізації управління фінансовими ресурсами домогосподарств. *Причорноморські економічні студії*. 2017. Вип. 22. С. 191–195.

60. Юрій С. І. Фінанси домогосподарств: теоретичні підходи до трактування сутності. *Фінанси України*. 2008. №8. с. 3–10.

61. Юрій С. І. Фінансова грамотність населення у контексті сучасних освітніх тенденцій. *Фінанси України*. 2012. № 2 (195). С. 16-25.

62. Яковенко Р. В. Якість життя та соціальна політика в концепції людського потенціалу. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. 2012. Вип. 22 (2). С. 450–456.